

Op zoek naar de gezichten

Van de steden van Overijssel, met derzelve tongval*

De vondst

Toen ik in 2008 voor een onderzoek naar de Twentse taal- en letterkunde in de negentiende eeuw aan het googelen was naar onbekende bronnen, stuitte ik in jaargang 1882 van *Onze Volkstaal* op een interessante lijst. Het ging om een *Proeve eener bibliographie der Nederlandsche dialecten*, bewerkt door Louis D. Petit, conservator bij de Bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden.¹

De opsomming van de toen bekende geschriften in en over de streektalen van Nederland beslaat tientallen pagina's. Vijf daarvan betreffen de provincie Overijssel. Eén titel trok mijn bijzondere aandacht: *Zestienregelige verzen in den tongval van twaalf Overijsselsche steden. Met penteekeningen van deze steden. Handschrift in drukletters uit de 17e eeuw. 24 blz. 80. obl.* Het handschrift bleek vervolgens ook te vinden in de online catalogus van de Leidse Universiteitsbibliotheek onder manuscriptnummer LTK 114.

Verdere zoekacties op het wereldwijde web leverden niets op. In de afgelopen eeuw was ván of over deze titel kennelijk niets gepubliceerd. Dat was verbazingwekkend, omdat er aan Overijsselse dialectteksten uit de 17e eeuw niet veel meer is overgeleverd dan de *Over-Ysselsche Boere-Vryagie* (Amsterdam 1641),² en misschien *To hoope Kallinge Manges den Swarten Meyster onde sinen Knecht* van Justus Nipetang uit 1671. Twaalf zulke oude, in rijmen vastgelegde plaatselijke tongvallen zouden ons veel kunnen leren over vroegere taalontwikkelingen in de provincie. En bovendien, als de datering klopte, zouden in één keer twaalf plaatselijke dialecten verrijkt worden met een nieuw, oudste gedicht! Omdat er op z'n minst toch wel één stad in Twente bij zou zitten, heeft de Twentse Taalbank in 2012 het 'handschrift in drukletters' in Leiden laten scannen. De twaalf vereeuwigde 'Overijsselsche steden' bleken na ontvangst van de bestanden niet in Twente te liggen, maar bijna allemaal, op Deventer na, in de Kop van Overijssel, met Zwolle als meest zuidelijke. Dat was natuurlijk jammer voor Twente, waar plaatsgebonden teksten in de volkstaal van meer dan twee eeuwen geleden 'naar beteun' (bijzonder schaars) zijn. Dat geldt echter net zo goed voor de rest van Overijssel, en het gevonden handschrift is er taalkundig gezien niet minder interessant om.

* Ongeveer zoals gepubliceerd in *Overijsselse Historische Bijdragen* 131 (Zwolle 2016) 9-40. Met dank aan Philomène Bloemhoff-De Bruijn, Georg Hartong, Paul van de Veen, Jos Mooijweer, Wim Logtmeijer, Jan Noordegraaf, de Leidse Universiteitsbibliotheek, Stichting Erfgoed Leiden en Omstreken, Historisch Centrum Overijssel en de vele vrijwilligers die al die genealogische gegevens hebben ontsloten.

In deze digitale versie zijn in de noten de adressen van de geraadpleegde webpagina's verborgen achter een doorverwijzing (onderstreept). De afbeeldingen van het handschrift zijn hier groter dan in de publicatie. Ook zijn er enkele kleine tekstverschillen. Aan het eind van het artikel staan de twaalf gedichten in kopieerbaar tekstformaat.

- 1 Louis D. Petit, *Proeve eener bibliographie der Nederlandsche dialecten*, in: *Onze Volkstaal* (1882) 48-82, 129-149, aldaar 132. Het tijdschrift *Onze Volkstaal* stond onder redactie van Taco H. de Beer en was "gewijd aan de studie der Nederlandsche dialecten". Inmiddels [online](#) bij de DBNL
- 2 Deze tekst wordt bijvoorbeeld besproken in J. van Vloten, *Het Nederlandsche kluchtspel van de 14e tot de 18e eeuw - Tweede deel: 17e eeuw* (Haarlem 1880).

Eerste bevindingen

Het handschrift is gebonden in een klein boekje van ongeveer 8 bij 12 cm (liggend). Op twaalf rechterpagina's staan de steden vermeld, ieder met een eenvoudig getekend panorama, ongesigneerd. Daaronder een Nederlandstalig kwatrijn waarin vooral de goede kanten van de stad worden bezongen, op één na gekalligrafeerd in Gotische letters.

Achtereenvolgens: 1. Deventer, 2. Kampen, 3. Zwolle, 4. Hasselt, 5. Steenwijk, 6.

Vollenhove, 7. Zwartsluis, 8. Genemuiden, 9. Kuinre, 10. Oldemarkt, 11. Blokzijl en 12.

Meppel. Deze volgorde lijkt geografisch gezien logisch: eerst de drie hoofdsteden, dan de vierde grote Hanzestad, dan de twee belangrijkste steden in het Land van Vollenhove, vervolgens ruwweg met de klok mee vijf kleine 'steden', en tenslotte een stad in Drenthe. Alleen de rechterpagina's zijn met potlood genummerd van 2 tot 24 (volgnummer maal 2), mogelijk voor het maken van de scans.

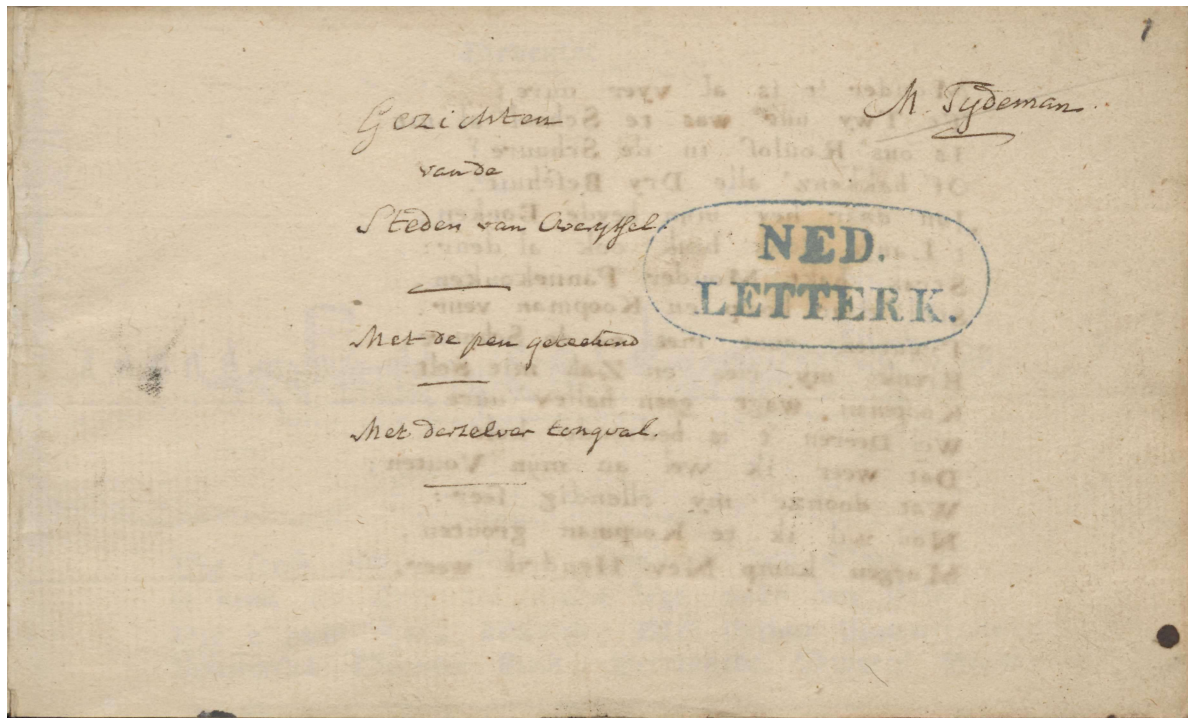
Op de linkerpagina's staan de teksten waar het ons uiteindelijk om te doen is, de 'zestienregelige verzen' in de tongvallen van de twaalf steden. Ze zijn met de pen getekend als drukwerk in strakke schreefletters, zeg maar Antiqua romein met een extra karakter voor de lange s. De verzen bestaan alle uit vier aaneengesloten kwatrijnen met rijmschema a-b-a-b. De inhoud volgt die indeling. Gebeurtenissen worden per kwatrijn beschreven. Het meeste speelt zich af in de huiselijke kring en op straat. De dichter registreert met humor wat er wordt gezegd door een of meer aanwezigen in de eigen stadstaat. Het zijn kleine miniatuurtjes van zo'n honderd woorden, die inhoudelijk weliswaar niet veel om het lijf hebben, maar een bijzondere inkijk in het dagelijks leven van lang geleden geven, en allerlei verwijzingen lijken te bevatten naar bestaande personen en situaties. Hier en daar lijkt zelfs het gebruik van typerende plaatselijke dialectwoorden en namen de inhoud mee te bepalen. De rijmen worden verderop inhoudelijk besproken.

Uit de consequent volgehouden schrijftrant is af te leiden dat de dialectteksten door één en dezelfde persoon zijn geschreven. De vraag is natuurlijk waarom en hoe, door wie en voor wie, en wanneer. Afgaand op de datering van de Leidse titelbeschrijving zou dat ergens tussen 1600 en 1699 geweest moeten zijn.

Het voorwerk geeft geen duidelijke antwoorden. Op het schutblad staat geschreven dat het een geschenk is van H.W. Tydeman aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde (MNL). Daarbij, het getal 722, omcirkeld. Het oude catalogusnummer 295 is vervangen door 114. De titelpagina vermeldt: *Gezichten van de Steden van Overijssel - Met de pen geteekend - Met derzelver tongval*. En daarnaast in de rechterbovenhoek, zo op het eerste gezicht met dezelfde pen en hand, de naam *M. Tydeman*, doorgehaald met een dunne potloodstreep.

Uit een en ander zouden we kunnen concluderen dat het hier gaat om een handschrift uit de verzameling van de in Zwolle geboren hoogleraar Meinard Tydeman (1741-1825), dat na zijn overlijden door zijn oudste zoon Hendrik Willem Tydeman (1778-1863), eveneens hoogleraar, werd geschonken aan de MNL. Maar volgens een potloodaantekening in de eerste gedrukte catalogus van 1883 is het 'verworven vóór 1825', zo meldt een behulpzame medewerker van de Leidse universiteitsbibliotheek waar de geschriften van de MNL zijn ondergebracht. Meer was er niet over bekend. Volgens die aantekening zou de schenking dus hebben plaatsgevonden vóór het overlijden van Meinard Tydeman op 1 februari 1825. Die overigens tot het laatst bij zijn volle verstand was.³ Waarom had hij het boekje dan niet zélf geschonken en van de nodige toelichting voorzien?

³ M. Siegenbeek, *Levensbericht van M. Tydeman*, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1825) 4-32. [Online](#) bij de DBNL.

We kunnen er in ieder geval van uitgaan, dat rechts- en taalkundige Meinard Tydeman in het bezit was van het boekje. Hij kon er zelfs een titel aan gegeven hebben. Maar waar kwam het vandaan, en wie was de maker van die twaalf lichtvoetige verzen in twaalf verschillende stadstalen die zo zorgvuldig waren gespeld? Dat moest welhaast een gedreven wetenschapper zijn, en een taalliefhebber bovendien. Iemand als Meinard Tydeman zelf. Maar dan moest de datering niet zeventiende, maar achttiende eeuw zijn.

Spraakverwarring

Ook de verzen zelf riepen de nodige vragen op. Meteen al het eerste, bij de tekening van Deventer, waarin *bakken ze* en *doon ze* staat, en niet *bakt ze* en *doot ze* zoals daar tot in de twintigste eeuw gebruikelijk was. Dat was geen teken van betrouwbaarheid van de weergave van de plaatselijke volkstaal.

Omdat ik zelf niet deskundig ben in de streektaalen van het noorden van Overijssel, stuurde ik rijm 3 (bij het plaatje van Zwolle) aan Philomène Bloemhoff-de Bruijn. Zij zou later dat jaar gaan promoveren op het dialect van Zwolle.⁴ Haar verrassende conclusie: “De taal lijkt veel meer op die van Oldemarkt (een plaats die ook in het bundeltje voorkomt) dan op Zwols.”⁵

Haar suggestie bleek een schot in de roos, want er is meer dat wijst op Oldemarkt, een hemelsbreed tien kilometer ten noordwesten van Steenwijk gelegen stadje. Een vader en een nichtje gaan *na sunt Lamers-Maark*. De Sint-Lambertusmarkt wordt in Oldemarkt al vanaf de vijftiende eeuw gehouden. De regel van de koe *die wortte slagt tut Evert Keetel*, geeft een nog preciezere plaatsaanduiding, en een ruwe datering bovendien. Volgens de volkstelling van oktober 1795 was er een kastelein met de naam ‘Evert Ketel’.⁶ De vrouw

4 Philomène Bloemhoff-de Bruijn, *Anderhalve eeuw Zwols. Vocaalveranderingsprocessen in de periode 1838-1972* (Kampen 2012).

5 Goaitsen van der Vliet, *De Twentse Taalbank*, in: *Mijn Stad Mijn Dorp* 3.5/6 (december 2012) 39-40

6 *Telling van alle menschen in het kerspel van De Oldemarkt des Schoutampts Oldemarkt Paaslo En Ysselham cum annexis gedaan tussen den 24 en 31 Oct 1795 ingevolge publicatie der ordinaris Gedeputeerden van de*

des huizes, 'Elsien Vogelsang', had de opgave gedaan. Dat het vers met háár naam begon, in *Elsijn kumm' ries gauw van 't Faarken*, kon haast geen toeval meer zijn.

Ook enkele andere rijmen blijken, op grond van een doorzichtige plaatsaanduiding, bij een andere stad te horen dan de stad die op de tekening ernaast is afgebeeld. Niet het eerste rijm gaat over Deventer, maar het laatste, bij de tekening van Meppel, omdat er iemand *gaat wand'len naar den Brink*. In vers 7, naast Zwartsluis, staat: *Wie bin Campers* (Kampen). In rijm 8, naast Genemuiden, *was het juist gien Cunder-marrik* (Kuinre). En in rijm 11, naast Blokzijl, gaan ze 'Folnoesse Bokkink eten' (Vollenhove). Dan kun je er wel van uitgaan, dat ook de overige zeven rijmen niet naast de bijbehorende tekeningen staan, en vooral, dat er nog heel wat uit te zoeken valt. Bijvoorbeeld of het hier om een vernuftig puzzelboekje gaat, of dat de foute combinaties van tekst en tekening per ongeluk zijn ontstaan. Kon de kalligraaf of de tekenaar zich zo vergissen, zonder dat het opviel of werd gecorrigeerd door de opdrachtgever? Een foute bindwijze lag meer voor de hand.

Al met al zitten we met een aantal rijmen, waar we de juiste stad nog bij moeten vinden om de gebruikte taal te kunnen duiden. Dat kunnen we zo goed mogelijk op inhoudelijke gronden doen, aan de hand van namen en beschrijvingen, maar ook door de taal van de rijmen te toetsen aan wat er bekend is over de taalontwikkeling in en rond de betreffende steden. Veel verder terug dan de negentiende eeuw komen we daarmee niet door gebrek aan vergelijkingsmateriaal, maar dat hoeft ook niet. Ondertussen is wel duidelijk dat de rijmen niet zijn geschreven in de zeventiende, maar in de achttiende eeuw, en wel ergens rond 1795, het roerige eerste jaar van de Bataafse Republiek.

Meinard Tydeman als auteur

Met deze nieuwe, veel recentere datering komt Meinard Tydeman zelf als auteur van de rijmen in beeld. Des te duidelijker als we zien dat hij opgroeide in Zwolle en de academie volgde in Deventer. En dat hij, na enkele hoogleraarschappen buiten de provincie, van maart 1790 tot maart 1795 griffier was van Ridderschap en Steden, de Staten van Overijssel. Hij woonde in Deventer, Zwolle en Kampen tot hij in 1801 voorgoed naar Leiden vertrok.⁷ Hij kende de Kop van Overijssel en, als griffier van de Provincie, vast ook veel vertegenwoordigers van Overijsselse steden. Diezelfde Evert Ketel uit vers 3 bijvoorbeeld. Die was in 1795 behalve kastelein in Oldemarkt, ook namens Oldemarkt en omstreken (Ijsselham en Paaslo) een van de 'Provisionele Representanten van het Volk van Overijssel'.⁸ Dat was een patriottisch interim-bestuur dat uit zijn midden de gedeputeerden van de Staten van Overijssel koos.

De Oranjegezinde Meinard Tydeman omarmde de nieuwe orde niet. Hij diende zijn ontslag in, omdat hij vond dat zijn ambtseed hem verbood onder andere machthebbers door te gaan.⁹ Mogelijk hebben ook politieke motieven een rol gespeeld bij het samenstellen van de *Gezichten van de steden van Overijssel* en zijn daar sporen van terug te vinden in de rijmen. Evert Ketel en diens echtgenote worden op humoristische wijze ten tonele gevoerd in Oldemarkt. Kunnen we daaruit afleiden dat Tydeman de rijmen schreef tijdens zijn griffierschap, dus nog vóór het jaar van de Bataafse revolutie waarin de kastelein van de andere partij bleek te zijn? Ook het ontbreken van duidelijke verwijzingen naar de nieuwe

Provisionele Representanten des Volks van Overijssel. Transcriptie Johann de Boer [online](#) bij GenaeKnowHow.net.

7 M. Siegenbeek, *Levensbericht* 17.

8 Evert Ketel is te vinden in het *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861*. [Online](#) bij de KNAW.

9 M. Siegenbeek, *Levensbericht* 16.

machtsverhoudingen duidt misschien op een datering vóór 1795, toen drosten en schouten de dienst nog uitmaakten.

Harde bewijzen voor Tydemans auteurschap heb ik niet, alleen de subtiel doorgestreepte vermelding van zijn naam op het titelblad en de veronderstelling dat het unieke, bewerkelijke document ooit in zijn bezit was. Ik neem ondertussen wel aan dat hij de maker van de rijmen was, en mogelijk ook de kalligraaf en de tekenaar. En dat de rijmen, gezien hun samenhang, binnen een korte periode tot stand kwamen. Ergens gedurende zijn Overijsselse jaren van 1790 tot 1801.

Dat hij daarvoor zelf alle twaalf steden langs geweest is om de *couleur locale* op te snuiven, is niet vanzelfsprekend. Tot 1795 hoefde Tydeman de deur niet eens uit om alle plaatselijke tongvallen goed te kunnen horen, ze kwamen gewoon bij hem langs op de plek waar hij werkte als provinciaal griffier.¹⁰ Mogelijk had hij zo een zegsman voor iedere stad, met wie hij in minder formele omstandigheden een typerende tekst maakte over plaatselijke figuren en voorvallen. Waarmee hij het volk niet kwantificeerde, zoals de Patriotten bij de volkstelling, maar kwalificeerde: in de rijke schakering van zijn taal.

¹⁰ Meinard Tydeman woonde en werkte van 1790 tot 1795 in Deventer en Zwolle, en in Oosterholt bij IJsselmuiden, aan de straatweg van Zwolle naar Kampen. H.W. Tydeman, *Levensschets van M.T.*, in *Levensberichten van Prof. Meinard Tydeman* (1859) 100. Handschrift bij de Stichting Erfgoed Leiden en Omstreken.

M . TYDEMAN .

*Nat. d. 20 Mart. 1741. Rect. et Gymnas. Leovard. A° 1763. Hist. Elog. etc. Prof. in Acad.
Hearderov. A° 1765. Jur. Nat. Gent. et Publ. Prof. in Acad. Rheno-trai.
1766. Jur. Harderov. A° 1787. Redux. in Acad. Rheno-trai. 1788.
Provinc. Fransisal. Graphiar. 1790. Abdic. 1795. Biblioth. Univ.
Lugd. Bat. Admōtus. 1801. Prof. (in et Liter. Hum.) A° 1814.
Emer. A° 1815. decessit. d. 1 Febr. 1825.*

De schenking

Om antwoorden te vinden op de gestelde vragen (zie *Eerste bevindingen*), bezocht ik enkele archieven met geschriften van en over Meinard Tydeman. Als eerste natuurlijk de Universiteitsbibliotheek van Leiden, waar de collectie van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde is ondergebracht. Zo ook handschrift LTK 114, het mysterieuze boekwerkje waar het hier om gaat.

Wachtend op inzage van het boekje bij de afdeling Bijzondere Collecties probeer ik te achterhalen wanneer de schenking precies plaatsvond. Conservator Mart van Duijn wijst me op de oude jaarverslagen van de MNL en de vermelding van de betreffende aanwinst op de vergadering van 2 juni 1827. Deze mededeling werd gedaan door schenker Hendrik Willem Tydeman zelf, die net als zijn ruim twee jaar daarvoor gestorven vader, jarenlang bestuursfuncties had bij de MNL.¹¹ De secretaris noemt zijn vader vreemd genoeg niet: "Van oudere werken gaf (...) ik zelf: (...) dat kostbaarder is, een Manuscriptje uit de XVII Eeuw, met teekeningen van de Overijsselsche steden, en tegenover elk derzelve versjes in den bijzonderen tongval van elke plaats."¹²

Duidelijk wordt meteen, dat ook de veel te vroege datering in de catalogus afkomstig is van schenker H.W. Tydeman. Hij had kennelijk geen idee waar dat 'Manuscriptje' vandaan kwam en wie het had gemaakt.¹³ Het was gewoon ergens opgedoken, tussen de spullen van zijn vader. Vooral de originele pentekeningen van de steden hadden zijn aandacht getrokken. Dat ze niet goed 'tegenover elk derzelve versjes' stonden, had hij niet opgemerkt. Of werd er iets verzwegen?¹⁴

Bindwijze

Het boekje blijkt veel dikker dan uit de scans kon worden afgeleid. Zowel voor- als achterin zitten drie lege katernen van acht bladzijden, bij elkaar 48 bladzijden. Daartussenin vinden we het deel met de gedichten en de stadsgezichten en, om en om, evenveel leeg gelaten achterkanten. Bij elkaar dus ook 48 bladzijden, maar deze zijn heel anders gebonden, in twaalf katernen van ieder vier bladzijden (één gevouwen vel papier). Daarvan is steeds alleen de binnenkant gebruikt, met links een rijm en rechts een stadstekening, die dus niet bij elkaar horen. En zo is het ook bedoeld. Fout gebonden kan het dus niet zijn.

11 Meinard Tydeman was zelfs een van de grondleggers van de MNL voor 1766. Vanaf 1801 was hij samensteller van de bibliotheekcatalogus, van 1805 tot 1807 'brieffschrijver' en vervolgens, tot zijn overlijden in 1825, 'drukbezorger'.

12 *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1827) 49. [Online](#) bij de DBNL.

13 Zie H.W. Tydeman en J.T. Bodel Nijenhuis, *Catalogus der Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden* (1829) 68, hier wordt ook geen auteur genoemd: "Afteekeningen van 12 Overijsselsche steden, met de pen uitgevoerd; onder en tegenover elk derzelve zestienregelige verzen *in den onderscheiden tongval dier plaatsen*. Handschrift van de XVII. eeuw. in 8. langw. form. Carton." Inventarisnummers ontbreken.

14 Ik vraag me af of H.W. Tydeman de rol van zijn vader bij het handschrift bewust verzweege. Ik kan me moeilijk voorstellen dat hij niet wist, dat Meinard Tydeman de maker was of kon zijn. Daar komt bij, dat hij bij de schenking in 1827 ook geen andere informatie over de oorsprong van het boekje geeft.

Opvallend is ook, dat het papier van het middelste deel met het handschrift sterker vergeeld is dan de lege katernen ervoor en erna. Die kunnen dus later toegevoegd zijn toen het boekje, al dan niet opnieuw, werd gebonden. We moeten ook rekening houden met de mogelijkheid dat de tekeningen met de Nederlandstalige kwatrijnen ouder zijn dan de rijmen in de stadstaal. Datering van de stadsgezichten aan de hand van bekende achttiende-eeuwse afbeeldingen en inktonderzoek kunnen daarover misschien uitsluitsel geven.

De afgesleten band doet vermoeden, dat hij door vele handen is gegaan.

1L 1R 2L 2R 3L 3R 4 5 6L 6R 7L 7R 8 9 10 11 12

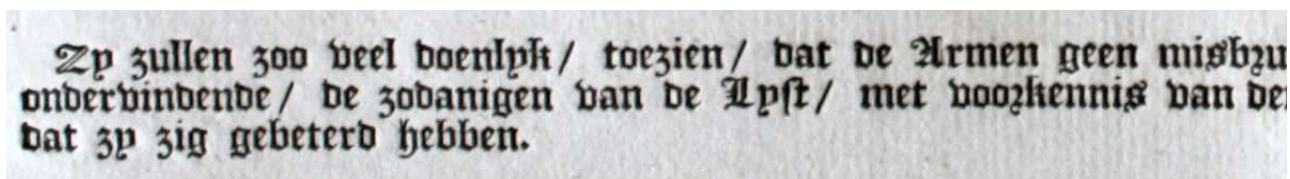
Afbeelding: Bindwijze van van het handschrift van onderen gezien. De voorkant van het boekje is links, de achterkant rechts. Voor- en achterin zitten drie katernen van acht blanco bladzijden, 48 totaal. Daartussen de twaalf gebruikte bladen met links de rijmen (L) en rechts de stedenplaatjes (R), samen met de lege achterkanten eveneens 48 bladzijden.

Lettertypen

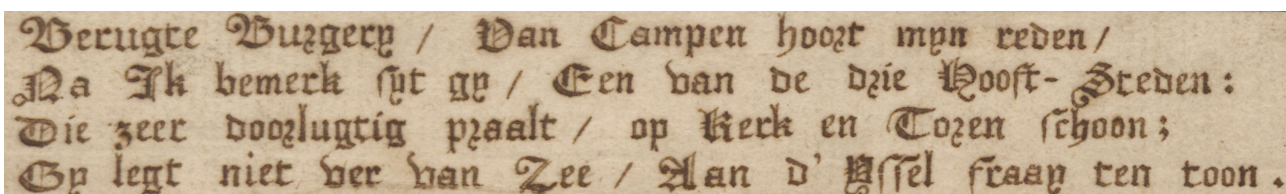
Hoewel het hier een handschrift betreft, zijn er toch bepaalde lettertypes gebruikt. Bij het kalligraferen hebben twee bestaande typen drukletters, met hun onderscheidende kenmerken, als voorbeeld gediend. Beide typen zijn ook door Meinard Tydeman tijdens zijn Overijsselse periode voor drukwerk gebruikt. Dit bewijst niet dat Tydeman de maker of de opdrachtgever van het handschrift was, maar kan wel een aanwijzing zijn dat het in zijn omgeving is ontstaan.

De Nederlandstalige kwatrijnen op de rechterpagina's waarop de steden worden

geportretteerd en bezongen, zijn (op Genemuiden na) gekalligrafeerd in Gotische drukletters (zie bijvoorbeeld de afbeelding van Zwartsluis). Daarvan zijn vele varianten in omloop geweest, allemaal verschillend in lijnvoering en versiering. Onderscheidend blijkt hier onder andere de vorm van de hoofdletter Z te zijn, met een als *outline* getekende schuine stok. Dus geen massieve, enkele lijn, al dan niet versierd met dwarsstreepjes, maar alleen twee buitenlijntjes. Ook de A heeft een opvallende vorm. Precies hetzelfde type vinden we in de officiële publicaties die Meinard Tydeman als griffier liet uitgaan en die bij Clement in Zwolle werden gedrukt. Een voorbeeld hiervan is een reglement voor de armenzorg van 17 april 1794.¹⁵

Zp zullen zoo veel doenlyk / toezien / dat de Armen geen misbzu / onderbindende / de zodanigen van de Apst / met doozkennis van de / dat zp zig gebeterd hebben.

Berugte Buzgerp / Van Campen hoort myn reden / Na Ik bemerk syt ge / Een van de drie Hooft- Steden : / Die zeer doozlugtig praalt / op Kerk en Tozen schoon ; / Sy legt niet ver van Zee / Aan d' Hstet fraay ten toon .

Het Gotische lettertype van het handschrift mag tegen het eind van de achttiende eeuw ouderwets zijn geweest, een anachronisme was het toen dus nog niet. Daarom hoeven de rechterpagina's van het handschrift met de stadstekeningen dus niet ouder te zijn dan de linkerpagina's met de teksten in de streektaal.

Het Antiqua lettertype daarvan doet sterk denken aan een proefdruk uit 1801 van een anoniem antipatriottisch vlugschrift van de hand van Meinard Tydeman, getiteld *Eendragt maakt magt*.¹⁶ Typerend is de grote lus onder de kleine letter g. Maar ook dit kan toeval zijn.

15 Universiteits Bibliotheek Leiden (hierna UBL), Pamphlets Bibliotheca Thysiana, THYSPF 17189.

16 UBL, Pamphlets Bibliotheca Thysiana, THYSPF 17786. Volgens een notitie van bezorger H.W. Tydeman in 1851 was het 'onuitgegeven en onverspreid'. Vreemd genoeg was de eerdere bezitter van dit unieke drukwerk zijn eigen schoonzoon mr. J.T. Bodel Nijenhuis. Dat was ook de enige kleinzoon en erfgenaam van de bekende Leidse boekhandelaar en academiëdrukker Johannes Luchtmans (1726-1809). Bodel volgde colleges bij vader en zoon Tydeman, promoveerde in 1819 op vrijheid van drukpers en auteursrechten, werd in 1821 eigenaar van uitgeverij Luchtmans en was getrouwd met Doortje Tydeman van 1822 tot haar overlijden in 1825. Daarna werkte hij nog lang samen met zijn eerste schoonvader bij de MNL.

Ik vermoed dat de proefdruk van het politieke pamflet van Meinard Tydeman uit 1801 in Leiden bij Luchtmans werd vervaardigd en dat het veel later opdook in de boedel van de uitgeverij die Bodel in 1848 achter zich liet. Het was dezelfde Bodel Nijenhuis die als verzamelaar kopieën liet maken van de tekeningen uit de *Gezichten van de steden van Overijssel* door Jacobus Cornelis Wendel, naar 't oorspronkelijk der 18e Eeuw, door M. Tijd. uit Overijssel medegebragt, en nu in de Bibl. v.d. M. d. N. Lett. Voorhanden".

niets te zeggen; dan schryf ik vergeefsch!

Gy Genemuiden en , Selmuiden hier beneven ;
U moet ook lof en Prijs , en eere zijn gegeven ;
Zwartsluis U naaste Buur , roept staag aan alle Kant :
Gy zyt mijn roem Vrindin , en ik Uw bloedverwant .

Dat de tekst onder het plaatje van Genemuiden als enige niet in Gotische letters is gekalligrafeerd, maar met dezelfde 'gewone' letter als de streektaalgedichten, kan te maken hebben met de minimale beschikbare ruimte daar. Maar tegelijk is dit een aanwijzing: dat degene die de rijmen op de linkerpagina's deed, ook de stedenplaatjes ernaast van tekst voorzag. Dit blijkt ook uit enkele afwijkende naamsvermeldingen van de steden boven de plaatjes. De helft is in Gotische letters, zoals de teksten eronder, maar Steenwijk, Zwartsluis, Oldemarkt en Meppel zijn in gewone (Antiqua) hoofdletters weergegeven, en Genemuiden en Blokzijl in kleine letters. Verder valt op dat achter de naamsvermeldingen van Kampen, Zwolle en Blokzijl een punt staat, en bij de rest niet. Ook dit kunnen, in plaats van onbetekenende slordigheden, subtiele aanwijzingen zijn voor het oplossen van de puzzel.

De twaalf rijmen

In het navolgende worden de streektaalgedichten inhoudelijk besproken, tenminste voor zover er aanknopingspunten zijn te vinden voor een plaatsbepaling, een datering of het nog steeds onzekere auteurschap. Iedere bespreking wordt voorafgegaan door een zo letterlijk mogelijke vertaling. Eventuele bijzonderheden over de vertaling komen steeds na de inhoudelijke bespreking aan de orde.

Steeds aan het eind van iedere beschrijving staan de Nederlandstalige kwatrijnen die onder de bijbehorende stedenplaatjes staan. De schuine strepen hierin zijn vervangen door komma's, zoals de auteur zelf deed in het kwatrijn over Genemuiden. Ze worden hier niet besproken, maar als studiemateriaal voor verder onderzoek naar de betekenis van het mysterieuze handschrift beveel ik ze van harte aan.

Mouder 't is al vyer uure;
 Te Twy uur' was te Schoul' al uit:
 Is ons' Roulof in de Schuure?
 Of bakkenz' alle Dry Beschuit.
 Jan daar hey mijn beyde Bouken;
 't Lange Bouk bink ook al deur:
 Strak bakt Mouder Pannekouken,
 Still' daar komp en Koopman veur.
 Trijntien runt ries na de Schuure;
 Brenk my ries en Zak mit Solt:
 Koopman wagt geen hallev' uure,
 Wel Deeren 't is bedroude kolt.
 Dat weet ik wel an mijn Vouten;
 Wat doonze my ellendig seer:
 Nou wil ik te Koopman grouten,
 Morgen komp Nev' Hendrik weer.

Rijm 1. Mouder 't is al vyer uure – Stad 7. Zwartsluis

Vertaling: Moeder 't is al vier uur / Om twee uur was de school al uit / Is onze Roelof in de schuur? / Of bakken ze alle drie beschuit // Jan daar zijn mijn beide boeken / Het lange boek heb ik ook al uit / Straks bakt moeder pannenkoeken / Stil, er komt een koopman aan de voordeur // Trijntje loop even naar de schuur / Breng mij rijst en een zak met zout / De koopman wacht geen half uur / Ja meid, 't is bedroefde koud // Dat merk ik wel aan mijn voeten / Wat doen ze mij ellendig zeer / Nu ga ik de koopman groeten / Morgen komt neef Hendrik weer.

Deze tekst bevat inhoudelijk weinig concrete aanknopingspunten. Er is een vader die zijn echtgenote (*Mouder*) vraagt waar zoon Roelof na het uitgaan van de school uithangt. Vervolgens zegt iemand iets tegen een Jan over twee boeken. De vader gaat door tegen Trijntje, die behalve een dochter ook een dienstmeid of zelfs, na wisseling van perspectief, de echtgenote kan zijn, liefkozend met *deeren* aangesproken. In de tekst wordt verondersteld dat we weten wie de andere twee beschuitbakkers zijn, mogelijk twee oudere zonen die al van school af zijn, maar duidelijk wordt dit niet. Ondertussen rijdt er een koopman voor die rijst en een zak met zout uit de schuur moet hebben. Hebben ze een groothandel? Aan het eind komt er nog een neef Hendrik uit de lucht vallen. We zouden nog kunnen zoeken naar een (beschuit-) bakker met kinderen Roelof, Jan en mogelijk Trijntje. De vraag is waar.

Bloemhoff komt op grond van de taal uit op Zwartsluis, voornamelijk omdat die plaats overblijft als de elf andere aan de overige rijmen zijn toegewezen. In het doopregister van Zwartsluis vinden we twee gezinnen met zonen Roelof en Jan. Weergegeven met hun leeftijden in 1795:¹⁷ Gezin A. Jan (13), Lucas (10), Roelof (8), Cornelis (6) en Hermina (3) van Hein van den Boomgaard en Trijntje Jans Kiers. Gezin B. Roelof (17), Jan (15), Arend (12) en Geesje (10) van Gerrit Roelofs Vos en Trijntje Jans Kok.

Opvallend is dat in beide gevallen de moeder Trijntje heet. Beide gereformeerde gezinnen komen niet voor in de volkstelling van 1795 in Zwartsluis, zodat we geen uitsluitel krijgen over het beroep van de vader.¹⁸ Op grond van de leeftijden rond 1795 komt het gezin Van den Boomgaard het meest in aanmerking. Dan gaat Roelof van acht naar de dorpschool en zouden zijn oudere broers Jan en Lucas beschuit kunnen bakken.

*Hier ziet gy weer wat nieuws , Kunt gy het schier niet raden;
En kyk 't is Zwartesluys , Hier legt een Schip geladen:
Met Turf , Hout , Kalk of Hooy , Te varen op de Zee;
Ik wens haer goeje Reys , Van God een goede Ree.*

¹⁷ *Doopboek Zwartsluis 1778-1821*. Bewerker Harry Huls. [Online](#) bij GeneaKnowHow.net.

¹⁸ *Zwartsluis, index volkstelling 1795*. Gemaakt door Jan Terveer. [Online](#) bij GeneaKnowHow.net.

Trijntien loop ries na de Snijder;
 Vraag of hy Oeu Buysien mak:
 Gaat tan nog en ziertien wijder,
 Oeu Dudde krig en bont streept Jak.
 Mijn Moertien liet tat maken knappies;
 Ik bragt te Keerel Kemels-Haar:
 Namp hy grune Sissen-Lappies,
 Talmde roem en hallef Jaar.
 Hier op so gunk ik na de Kerel;
 'k Sa bin Y rontum Gek of Mal!
 Nou hekken Rielief as en Perel,
 Maer bont-Goed hebbek nimmendall.
 Mijn Moertien quam van Gellemuiden;
 Mijn Vaertien zol na 't Laant Folnōo:
 Die vrugen wat sal dat beduiden;
 Wel Kerel zeg hoe komp tat soo?

Rijm 2. Trijntien loop ries na de Snijder – Stad 12. Meppel

Vertaling: Trijntje loop even naar de kleermaker / Vraag of hij je kielkje maakt / Ga dan nog een stukje verder / Je zuster krijgt een bontgestreept jak // Mijn moedertje liet dat keurig maken / Ik bracht de man kemelshaar / Maar hij nam groene sitsen lapjes / Wachtte er ruim een half jaar mee / Toen ging ik naar hem toe / Ik zei: ben je helemaal gek of mal / Nou heb ik een rijglijf als een parel / Maar bontgoed helemaal niet // Mijn moedertje kwam van Genemuiden / Mijn vadertje zou naar het Land van Vollenhove / Die vroegen wat moet dat betekenen / Zeg eens kerel, hoe komt dat zo?

Uit de laatste regels valt af te leiden, dat deze stad niet in het Land van Vollenhove ligt en waarschijnlijk niet zo ver van Genemuiden. De beste papieren in dit verband hebben Hasselt, Meppel en Steenwijk. *Close reading* levert verder weinig op. Of Trijntjes moeder aan het woord is, of haar zuster (*Oeu Dudde*), of beiden, kan ik er niet uit opmaken.

Het onbekende woord *dudde* voor 'zuster' is een streekgebonden benaming. Het *Woordenboek van de Drentse Dialecten* kent het toe aan de meest zuidwestelijke regio van Drenthe, waarmee Meppel in beeld komt als plaats van handeling.¹⁹ Overigens kende men in Ens, het zuidelijke deel van Schokland dat vanaf de 16e eeuw in Overijssels bezit was, het woord ook, als *tutte*.²⁰

Sitsen staat voor lichtgekleurd en met figuurtjes bedrukt katoen.

Een *rielief* (rijglijf) is een soort korset.

Gellemuiden, *Gællemuun* in dialect, is een volksbenaming voor Genemuiden.²¹

*Ik groet Uw' Burgery , Van Meppel uytverkoren;
Gy die hier in het Vleck , Of buyten zyt geboren:
Uw' Roem, Lust, Eer, Vermaeck, Is over al bekend;
Ik wedd' Gy zyt berugt, Door 't heele Landschap Drent.*

19 Dr. G.H. Kocks e.a., *Woordenboek van de Drentse dialecten*, deel A-L (z.p. 1996) 233.

20 G. Mees Az., *Schokland*, in: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* (1847) 267-330, aldaar 282, 329.
[Online](#) bij Google Books.

21 Genemuiden is ontstaan aan de mond van de Genne (Zwarte Water) en Cellemuiden aan de mond van de Sethe (Meppeler Diep): D. van der Haar, *Gællemuun en 'et Gællemunegers. Een studie over Genemuiden en het Genemuider dialect* (Nijmegen 1967) 67-74.

Elsijn kumm' ries gauw van 't Faarken ;
 Gief het nog wet Kroggen - Mael :
 'k sal veur dat dink niet langer waarken ,
 't Is rontum nog al even kael .
 Kum an ik loop ries na Jan Ræchies ;
 Die Man is selver Slagters Baas :
 Daar op te Maark daar staan zijn Mæchies ,
 En mæken daar en groot geraas .
 Mijn Væder mit mijn Nigte Stijne ;
 Gaan maargen na sunt Lamers - Maark :
 Maar ik bin by mijn Meuje Trijne ,
 Want ik heb' alle Dagen waark .
 Ik weyd' en Koe veur Doktor Tittel ;
 En veur Juffer Spanjers Breur ,
 Die wortte slagt tut Evert Keetel ,
 Kijk taar staat hy veur de Deur .

Rijm 3. *Elsijn kumm' ries gauw van 't Faarken* – Stad 10. Oldemarkt

Vertaling: *Elsje kom eens gauw van 't varken af / Geef het nog wat krokmeel / Ik werk niet langer voor dat beest / 't Is rondom nog steeds even kaal // Komaan, ik loop maar 'ns naar Jan Radjes / Die is zelfstandig slager / Daar op de Markt staan zijn (dienst)meisjes / Een hoop kabaal te maken // Mijn vader en mijn nicht Stijne / Gaan morgen naar de Sint-Lambertusmarkt / Maar ik ben bij mijn tante Trijne / Want ik heb alle dagen werk // Ik weid een koe voor dokter Tittel / En voor juffrouw Spanjers broer / Die wordt geslacht bij Evert Ketel / Kijk daar staat hij voor de deur.*

In de inleiding hebben we al gezien, dat dit rijm op op taalkundige én op inhoudelijke gronden bij Oldemarkt past. Aanwijzingen zijn een bezoek aan de Sint-Lambertusmarkt en een slachtende Evert Ketel, die volgens de volkstelling van 1795 kastelein was en in Oldemarkt een woonruimte deelde met Elsje Vogelzang en twee kinderen.²²

Nader onderzoek leert dat ze in 1781 in het nabijgelegen Steenwijk waren getrouwd, en dat de acht jaar oudere Elsje Jacoba Vogelzang toen weduwe was.²³ Binnen een halfjaar kregen ze een zoon Everhardus, vervolgens een dochter IJsken, en in 1785 nog een dochter Geertjen. Alle drie werden gedoopt in Steenwijk.²⁴ Blijkbaar woonden ze toen nog niet in Oldemarkt. De conclusie dat rijm 3 ná 1785 moet zijn geschreven, ligt dan voor de hand. Maar zo eenvoudig is het niet. In het laatste kwatrijn weidt de ik-figuur een koe voor een zekere 'dokter Tittel', een achternaam die in de achttiende eeuw in Overijssel niet voorkwam. 'Tuttel' daarentegen wel. Via Google Books is zelfs een publicatie te vinden waarin 'Dr. Tuttel' een aanduiding is voor de Steenwijker diaken en latere stadssecretaris Hillebrand Tuttel – dat moest hem zijn. Maar die was al in 1774 overleden en kon dus na 1785 geen koe meer laten weiden.

Zo lijkt het vers over Oldemarkt geen reële momentopname te zijn, maar een soort collage met bestaande en historische figuren. Zoals de genoemde Hillebrand Tuttel (1719-1774), die meester in de burgerlijke én de kerkelijke rechten was en in verband daarmee de titel *Juris Utriusque Doctor* mocht voeren. Rond 1749, in een tijd van grote politieke tegenstellingen in Steenwijk, kreeg hij zelfs landelijke bekendheid, als advocaat van drankhandelaar Harmen Coops Fledderus. Die had zich als leider van een beweging tegen het corrupte stadsbestuur van burgemeester Ram gekeerd en werd na een rommelige procesgang veroordeeld tot de galg en op 25 april 1749 terechtgesteld.

Op de zondag daarvóór waren zijn medestanders en Oosterstraatgenoten "Dr. Tuttel en G. Vogelzang uit de kerke gehaald, (...) in de gevangenis gesteld en (...) 17 weken lang vastgehouden". De affaire is gedetailleerd beschreven in het ruim achthonderd bladzijden tellende onderzoeksrapport *Steenwyk beroerd en weer tot rust gebragt* (Amsterdam 1755).²⁵

De gebeurtenissen vormen niet alleen een dramatisch dieptepunt in een meeslepend machtsspel dat zich laat verbeelden als een film, maar leveren ook nieuwe aanknopingspunten op voor de interpretatie van rijm 3. Want deze G. Vogelzang is Gerbrand, de vader van onze Oldemarktster *casteleinsche* Elsje, die net drie jaar oud is als haar buurman wordt opgehangen en haar vader wordt vastgezet en zijn leven niet zeker is.²⁶

Aan de andere kant vinden we patriot Jan Poorte, een 'Burger-Officier', in de volksmond

22 Omdat alle namen in de diverse bronnen verschillend gespeld worden, hou ik me hier zo veel mogelijk aan de huidige, Nederlandse schrijfwijzen.

23 *Steenwijk, index ref. Trouwen 1736-1782*, transcriptie Jan Pit. [Online](#) bij GeneaKnowHow.net.

24 *Steenwijk, index ref. Dopen 1779-1786*, transcriptie Jan Pit. [Online](#) bij GeneaKnowHow.net.

25 *Steenwyk beroerd en weer tot rust gebragt, door de Dispositien van zyne doorl. Hoogheid Willem Karel Hendrik Friso, Prinse van Oranje en Nassau, enz. enz. enz. of Opregt Berigt van de Kerkelyke en Burgerlyke Bewegingen in die Stad, van den jare 1745 tot op de Verandering in de Regeringe, gedaen, door de Commissarissen zyner Hoogheid, op den 28 van Hooimaend des jaers 1750; doormengd met een uitvoerig Onderzoek en hooge Decisie wegens het Recht van Approbatie en Disapprobatie by de Verkiezing van een Predikant, en vele Questien rakende het Burgerlyk Bestier: met de noodige authentique Stukken voorzien* (Amsterdam 1755) 297. [Online](#) bij Google Books.

Zie ook: *Volkstelling 1748 Kwartier van Vollenhove*, bewerkt door Albertus Jans Mensema, nummers 251, 264 en 265 (Oosterstrate). [Online](#) bij HCO.

26 Elsje Jacoba Vogelzang werd gedoopt op 3 april 1746, zie: *Steenwijk, index ref. Dopen 1724-1748*. Transcriptie Jan Pit. [Online](#) bij GeneaKnowHow.net.

‘biezenjager’ of ‘rooden roede’, die met elf anderen tégen de onfortuinlijke Fledderus heeft getuigd. Dat hij graag wat drinkt bij een buurman met een andere ons welbekende naam, blijkt uit een verklaring van attestant Nessink over 11 november 1748: “...ben gegaen ten huize van Gerrit F. Poorte, Pander van ’t Scholtampt van Steenwyk, om een Citatie te laten doen; dat deszelfs Huisvrouw my heeft geantwoord: Heere of myn God Nessink wat hebbe ik een bedroefde Huishoudege, en daerop scheen te schreien, en zeggende de Pander is dronken, daerop weder tot myn zeide, gaet na het Huis van Evert Ketel, daer is onze Jan en ziet of die u niet helpen kan; daerop ben ik gegaen ten huize van Evert Ketel en by Jan Poorte gekomen, maer konde geen dingen met hem verrichten alzo ook scheen heel dronken te wezen...”²⁷

Zo zijn we aan de ‘Westzyde van de Merk’ in Steenwijk aangeland in het huis van weduwnaar Evert Ketel en zijn zeventienjarige zoon Everardus.²⁸ Zijn eerste, ons uit Oldemarkt anno 1795 bekende kleinzoon Evert Ketel, wordt zes jaar later geboren. Dezelfde Evert Ketel die op z’n 26e moet trouwen met de acht jaar oudere weduwe Elsje Vogelzang. Zij heeft dan al vijf zonen gebaard van koopman Jan van der Licht.²⁹ Van die zonen heb ik verder geen spoor gevonden, zodat de kans groot is dat ze geen van allen volwassen zijn geworden.³⁰ En zo gaat achter rijm 3 een wereld van verhalen schuil.

Andere namen heb ik niet met zekerheid thuis kunnen brengen. *Jan Ræchies* (vertaald ‘Radjes’) kan de bijnaam zijn van Jan Hendriks. Volgens de volkstelling van 1795 is dat de enige van de vier slachters in Oldemarkt met een niet-Joodse naam, die nog Jan heet ook. Maar het kan net zo goed een grappige aanduiding zijn voor Jan Ragius, ook iemand die zijn nek uitstak voor de Steenwijker orangisten en in 1749 zelfs tussen Tuttel en Vogelzang in woonde aan de Oosterstraat.³¹ Met evenveel fantasie kunnen we in *Juffer Spanjers Breur* de Dirk Spanjert zien die als getuige optrad, maar ook die is niet of moeilijk aan Oldemarkt in 1795 te koppelen.³² Om nog maar te zwijgen van nicht Stijne en tante Trijne en degene die het woord voert, of voeren.

De Tuttels hadden in ieder geval wel banden met Oldemarkt. In 1774, hetzelfde jaar dat zijn oudere broer Hillebrand (55) overleed, trouwde Meindert Tuttel (1721-1793) in Oldemarkt met de dertig jaar jongere Aafje, telg van het heraldisch bekende echtpaar Rikje Glastra en Jan van Loon. Ze kregen vier dochters. In IJsselham, een buitengebied van Oldemarkt, wordt rond 1795 nog een ‘Tuttels Erve’ of ‘Erve van Tuttels Erfgenaemen’ genoemd.³³ Ook als gebruiker van dat erve en als burgemeester van Steenwijk moet Meindert Tuttel een bekende verschijning in Oldemarkt zijn geweest. Mogelijk werd hij er wel met Dr. Tuttel aangeduid, net als zijn oudere broer Hillebrand in Steenwijk in vroeger jaren. Draven we nog even door, dan zien we dat de genoemde Oldemarktster procureur en adjunct-richter Jan van Loon in 1779 door stadhouder Willem V werd benoemd tot schout van Kuinre en Blankenham. Die positie raakte hij in 1795 kwijt toen hij weigerde een

27 *Steenwyk beroerd en weer tot rust gebragt* 675.

28 *Volkstelling 1748 Kwartier van Vollenhove*, bewerkt door Albertus Jans Mensema, nummers 511 en 514 (Westzijde Markt). [Online](#) bij HCO.

29 Schoonvader Pieter van der Licht was schout van Steenwijk vanaf de politieke ommekeer in 1750 tot aan zijn dood in 1777, en medestander van vader Gerbrand Vogelzang tijdens de daaraan voorafgaande beroeringen.

30 *Steenwijk, index ref. Dopen 1759-1770* en *1770-1779*. Gemaakt door Jan Pit. Online bij GeneaKnowHow.net.

31 *Steenwyk beroerd en weer tot rust gebragt* 335.

32 Ibidem 498.

33 *Doopregister Oldemarkt 1790-1799*. [Online](#) bij de Historische Vereniging IJsselham.

nieuwe ambtseed af te leggen.³⁴ Net als provinciaal griffier Meinard Tydeman. De twee oranjegezinde magistraten zullen elkaar vast hebben gekend.

De vertaling van *Kroggen-mæel*, in het rijm gebruikt als varkensvoer, was geen gemakkelijke. *Krogge* of *krog* komt in geen enkel voor de hand liggend woordenboek voor. Toch moet het woord in de Kop van Overijssel gangbaar zijn geweest, want in rijm 11 uit Vollenhove staat het ook: *Brenk heur van de beste krogge / Die Oeu Vaer koft' an de Sluis*. Een woord dat erop lijkt, is het middeleeuwse *crocke* of *krokke*, voor wikke, een onkruid met peulvruchtjes. Van wikkemeel had ik nog nooit gehoord, maar dit blijkt bij de Europese Unie op een officiële lijst van veevoerders te staan. De hiervoor gebruikte soort is voederwikke (*vicia sativa* subsp. *sativa*³⁵). Het is echter de vogelwikke, een zeer algemene in het wild groeiende plant, waarvan de Latijnse naam *vicia cracca* via het middeleeuwse *crocke* in verband met onze *krogge* lijkt te staan.

Afbeelding: Zaden en uitgedroogde peulen van de vogelwikke (*vicia cracca*) of krok.

Googelend op *vicia* en *vitsen* in oude plantkundeboeken vinden we uiteindelijk een 'Prof. Buckman', die de vorm *krog* nog blijkt te kennen: "Op enige plantkundige uitstapjes in 1851 verzamelde ik ene kleine hoeveelheid zaad van de *vicia angustifolia*, smalbladige wikke, in sommige streken *krok* of *krog* genoemd."³⁶ Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* kent alleen *krok* (Westvlaams *krokke*) voor zowel vogelwikke als smalbladige wikke, en *kleine krok* voor ringelwikke: "Alle drie de soorten komen veel in 't koren voor, en vooral de eerste en de laatste zijn zeer schadelijk voor het gewas."

Voor menselijke consumptie wordt wikke ook niet aanbevolen. De *Flora Batava* uit 1807 over voederwikke ("in Braband, *krok*"): "Het meel van dit zaad, zowel onder rogge gemengd, als op zichzelf, wordt in schaarse tijden door sommige landlieden tot brood gebakken, maar dit is alleen verteerbaar voor sterke magen."³⁷

34 *Familiewapens in de Nederlanden - Van Loon 2*. [Online](#) bij Wazamar.

35 'Sativa' betekent 'gecultiveerd'.

36 Prof. Buckman, *Nieuwe wikkesoorten*, in: *Vriend van den landman, Tijdschrift ter bevordering van landhuishoudelijke kennis in Nederland onder redactie van E.C. en F.A. Enklaar 24* (Zwolle 1860) 302-305, aldaar 302. Waarschijnlijk is dit een bewerking van een tekst van de Engelse botanicus James Buckman door hoofdauteur E.C. Enklaar en komt de vermelding van *krog* voor diens rekening. De huidige wetenschappelijke naam voor smalbladige wikke is *vicia sativa* subsp. *nigra* of *angustifolia*. Andere benamingen zijn nachtwikke, zwarte wikke en smalle wikke. [Online](#) bij Google Books.

37 Jan Kops, *Flora Batava 2* (Amsterdam 1807) 117. [Online](#) bij Google Books. Aan het eind van de 16e eeuw werd er zelfs voor gewaarschuwd dat *crock en ketterije* de mensen *herrslenloos* zou maken: "... stervende als rasende en uitsinnige dullecoppen, door de cracht ende sterckheyt van dat bedwellende saet, der booser ketttersche crocke: ghelijck ooc de natuerlijcke crocke die maledictie heeft, van de menschen de herrsenen ende sinnen ganschelijck te ontkeeren ende te ontsetten, als die int broodt mede ghebacken ende gheten werdt": Joannes David, *Ketttersche*

Vlak voor de deadline van dit artikel wees Bloemhoff me op twee interessante woorden in een uitgave over de taal van Oldebroek (op de Veluwe): *kroggenkonte* en *kroggen*.³⁸ Het eerste als “schimpnaam voor Oldebroeker”, het tweede voor een “brood van roggebloem”. Het zou me niets verbazen als er in vroeger tijden *krogge* in zo’n *kroggen* zat, net als *rogge* in een Deventer *roggen*,³⁹ en dat de Oldebroekers daarom voor armoedzaaiers werden gehouden.

Het gebruik van krokmeel in brood wordt in de rijmen niet genoemd. Alleen het Oldemarktster varken krijgt het te eten voor hij in handen van slachter *Jan Ræchies* valt. Mogelijk suggereert rijm 11 uit Vollenhove wél iets in die geest, als *de beste krogge* wordt geruild tegen een zak met rogge.

*O Oldemerker Roem, Gy dringd niet door Ov’ryssel,
Misschien verkoopje nog wel voor een Oortje Styssel:
Al is Uw’ Plaats’ maar kleyn, Uw’ koopmanschap niet groot:
Springt gy niet over Gragt, nog egter over sloot.*

spinnecoppe (Brussel 1598) 256. [Online](#) bij Google Books.

38 Oudheidkundige Vereniging De Broeklanden, *Zo zegge wie dat... in de gemeente Oldebroek* (Oldebroek z.j.) 28: er staat *kroggnkonte* en *kroggn*.

39 W. Draaijer, *Woordenboekje van het Deventersch Dialect* (2e uitgebreide druk, Deventer 1936) 51 (bij: *Stippen*).

Jan kump gauw ries in de Kaarke ;
 Nemp Ou Zuster Maerchien mit :
 Gaat taar by die blouwe Zaarke ,
 Weeti daar Scholtinne zit .
 In die Regel daar de Vroommoer ;
 Mitte Pruykemakers Frouw :
 En Jan Maertens Faders Schoonmoer ,
 Samens sitten in de Rouw .
 Strak sal gauw de Klokke luiden ;
 Louw' nou hen en eten gaan :
 Haermen loepi gauw ries buiden ,
 'k Leuv' de Klokke' sal anstonds slaan .
 Kijk taar koemf' al mitte dōo an ;
 Petrus lud maar mee de Klokke :
 Waerner dreg en greun Kam'zool an ,
 En en Mantel by de Rok .

Rijm 4. Jan kump gauw ries in de Kaarke – Stad 5. Steenwijk

Vertaling: Jan, kom eens gauw in de kerk / Neem je zuster Margje mee / Ga daar naar die
 blauwe zerk toe / weet je, waar de vrouw van de schout zit // In de rij waar de
 vroedvrouw / met de pruikenmakersvrouw / en Jan Maartens vaders schoonmoeder /
 samen zitten, in de rouw. // Straks gaat gauw de klok luiden. / Laten we nu maar gaan
 eten: / Harmen loop eens gauw naar buiten, / ik geloof dat de klok zo gaat slaan. // Kijk
 daar komen ze al met de dode aan, / Petrus luid de klok maar mee. / Warnar heeft een
 groen vest aan / en een mantel bij de rok.

Er is iemand overleden, maar wie? Jan moet met zijn zuster *Maerchien* in de kerk komen, bij de blauwe zerk waar de *Scholtinne* zit, in de rij waar de *vroomoer* en de vrouw van de pruikenmaker en de schoonmoeder van de vader van *Jan Maertens* zitten te rouwen. *Haermen* moet naar buiten, *Petrus* moet de klok maar helpen luiden, en *Waerner* draagt een groen vest. Er lijkt geen touw aan vast te knopen.

Bloemhoff heeft de rijmen 3 en 4 op puur taalkundige gronden aan Oldemarkt en Steenwijk toegewezen, maar heeft te weinig gegevens om een duidelijk onderscheid tussen beide te kunnen maken. Nu we rijm 3 op inhoudelijke gronden aan Oldemarkt hebben gekoppeld, moet dit dus wel Steenwijk zijn. Het feit dat de *Scholtinne* er ter kerke gaat, ondersteunt deze keuze. Haar man kan Philips Everhard van der Merwede zijn, schout van Steenwijk van 1788 tot 1795, of, van 1796 tot 1803, Johannes Hendrik Strup.⁴⁰

Petrus is een weinig voorkomende naam in Steenwijk tegen het eind van de 18e eeuw. Een in 1788 geboren molenaarskind Petrus Mulder levert geen aanknopingspunten. De jongste Steenwijker Petrus daarvoor werd geboren in 1772.⁴¹ Deze zoon van Harm Groen en Aafje Peters werd 18 in 1790. De uitspraak *Petrus lud maar mee de Klokk* lijkt mij aan een veel jonger kind gericht. Maar de voornaam van de vader doet wel een belletje rinkelen: *Hearmen loepi gauw ries buiden*. Het kan, maar moet de eerste ruwe datering van de rijmen dan niet flink naar voren? Van het echtpaar weten we nog dat ze in 1766 zijn getrouwd, als weduwnaar Harmen Groen uit Steenwijk en jongedame Aafje Pieters uit Noordwolde.⁴² Ze kregen meer kinderen: Femmigje, Johanna en Heijme. De vader, bij de aangiftes ook een paar keer Hermen genoemd, had ook kinderen uit zijn vorige huwelijk: Jan (1761), Albert en Magdalena (1765).⁴³ Aan het begin van het rijm worden een Jan en diens jongere zus *Maerchien* (Margje) genoemd. Bij een datering van 1780 of daaromtrent kunnen de leeftijden kloppen. Jan werd dat jaar 19, Magdalena 15 en Petrus 8. Over Harmen Groen vond ik niet meer gegevens die van belang kunnen zijn, zoals zijn beroep en jaar van overlijden. Mogelijk kan de Steenwijker volkstelling van 1795 in dit verband nog iets opleveren.

Dan moet er toch nog een andere Petrus worden genoemd die een latere datering ondersteunt en meer tot de verbeelding spreekt. Petrus Schuurman werd in 1795 afgezet als schout van Giethoorn, onder andere vanwege zijn misdragingen in de kerk van Steenwijk. Daar speelden de zitplaatsen in de kerk een rol bij, net als in het rijm. Een van de nieuwe Steenwijker schouten legde op 12 maart 1795 hierover een verklaring af die te mooi is om hier niet samen te vatten:⁴⁴ Strup meldt dat op een zondag, terwijl het gezang bijna afgelopen is en de preek begint, Schuurman de kerk in Steenwijk binnenkomt en zich voor allerlei mensen langs dringt. Dit gaat door tot hij de bank tegenover de preekstoel heeft bereikt, die aan de pilaar vastzit. Hij duwt daarbij Strup aan de kant met de mededeling dat zijn kussen daar ligt en dat Strup maar moet opschuiven. Al eerder probeerde hij een plaats te bezetten in de bank waarin de weduwe van de landdrost meestal zat. Een andere keer zelfs zat er een arbeider die verklaarde oppasser van Schuurmans paard te zijn en opdracht had diens plaats alvast te bezetten.

40 Historisch Centrum Overijssel (hierna: HCO), toegangsnummer 0076 - *Schoutambten Steenwijk, Steenwijkerwold en Scheerwolde* (1478) 1596-1811. *Overige informatie online* bij Archives Portal Europe. Voor 1788 was het Jacob Joan van der Licht, een kleinzoon van de bij rijm 3 genoemde schout Pieter.

41 *Steenwijk, index ref. Dopen 1770-1779*, transcriptie Jan Pit. [Online](#) bij GeneaKnowHow.net.

42 *Steenwijk, index ref. Trouwen 1736-1782*, transcriptie Jan Pit. [Online](#) bij GeneaKnowHow.net.

43 *Steenwijk, index ref. Dopen 1759-1770*, transcriptie Jan Pit. [Online](#) bij GeneaKnowHow.net.

44 Wim de Vries, *Geschiedenis van de Familie Kaempff in Overijssel. Bezwaar* (vervolg). [Online](#).

Als rijm 4 inderdaad Steenwijk anno 1795 betreft, dan kan *Petrus lud maar mee de klokk* een speldeprik naar de als nogal opdringerig bekend staande Schuurman zijn. Vooralsnog ontbreekt ook hiervoor ieder bewijs.

*Steenwyk rontsom vermaard, voorzien met fraay bolwerken:
Met Poorten, Steeg, en Straat, Met Tooren en twee Kerken;
Uw' Stad wens ik geluk, Voorspoedig uwen Raad,
Gezegt uw' beleyd, Daar enkel Wysheyd staat.*

Mij'n Vrind ik wol wel mittow etten ;
 Mie dunkt Y hebt wel lakkre Bry :
 Dan meuy veural ook niet fergetten ,
 Zet Gest' en Leppel dan veur my .
 Want en Geste meuy mie gaven ;
 Zander Leppel kankt neet doon :
 Wee zoel as en Varken laven ?
 Das bie gien red'lyk Mens fatsoon :
 Kom gaat in de Kuyken zitten ;
 Ann' Marry maekt 't Etten klaar :
 In 't Sommer - Huis hangen nog wæle Spitten ;
 Die bint nog fan verlæden Jaar .
 Kom breng al die Spitten hier maer ;
 Vergangen Wæke kost' ik Fleys :
 As Ye Mie brouwt dit bettien Bier gaer ,
 Dan etten en drinken wie alle reys .

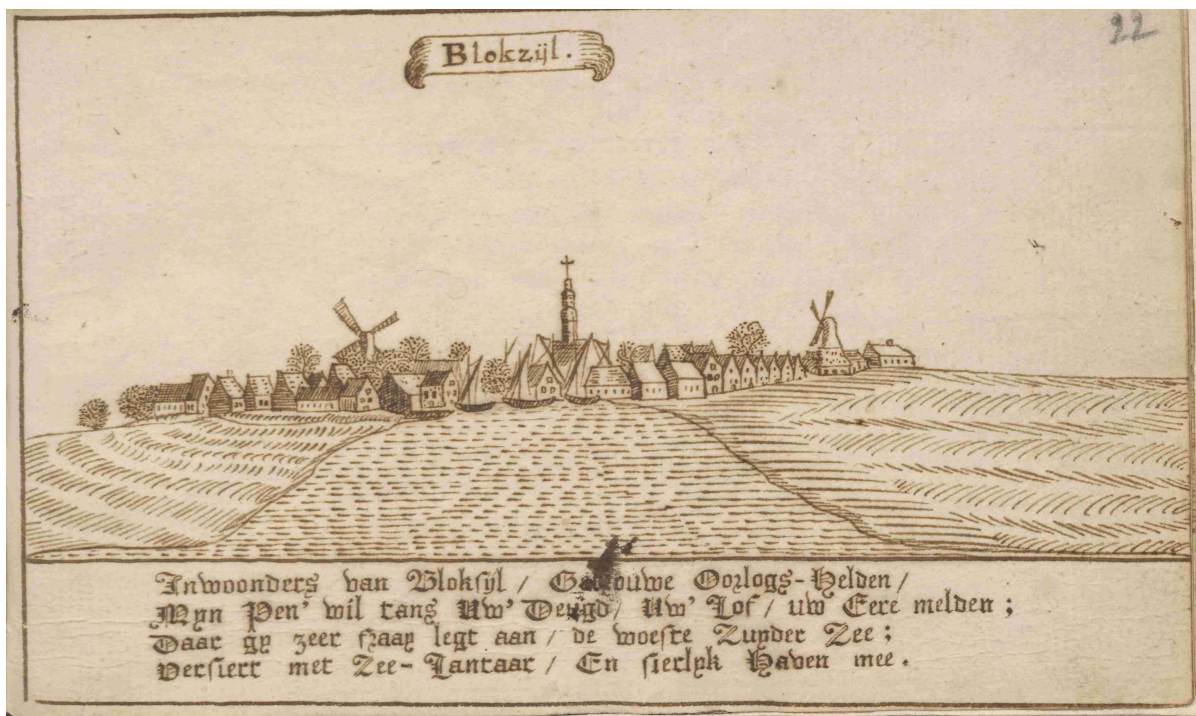
Rijm 5. *Mijn Vrind ik wol wel mittow etten* – Stad 3. Zwolle

Vertaling: *Mijn vriend, ik zou wel bij jou willen eten / Me dunkt, je hebt wel lekkere pap / Dan moet je vooral ook niet vergeten / Portie en lepel voor mij neer te zetten // Want een portie moet je me geven / Zonder lepel kan ik het niet / Wie zou als een varken leven? / Dat is bij geen redelijk mens fatsoen // Kom, ga in de keuken zitten / Annemarie maakt het eten klaar / In het zomerhuis hangen nog wel spitten / Die zijn nog van vorig jaar // Kom, breng al die spitten maar hier / Afgelopen week kocht ik vlees / Als je voor mij dit beetje bier gaarbrouwt / Dan eten en drinken we allemaal wat.*

Dit rijm lijkt te refereren aan de oude gewoonte in minder beschaafde kringen, dat iedereen eet uit de pan die midden op tafel staat - denk bijvoorbeeld aan *De aardappeleters* van Vincent van Gogh. De gast wil alleen pap komen eten als hij een portie voor zichzelf krijgt, met een lepel erbij. Vanaf het derde kwatrijn is de gastheer aan het woord. Daarbij spreekt hij zijn vrouw of dienstmeid aan met *Ann'Marry*. Taalkundig hoort dit rijm bij Zwolle, maar gezien de tientallen Anna Maria's in Zwolle tegen het eind van de 18e eeuw, komen we er inhoudelijk niet verder mee.

*Zeer veel verfraayde Zwol, U Luyster moet uytblinken,
Tot ver op Gelders Zoôm, Laat vrij Uw' klokken klinken:
Ik hoor Uw' blank Muziik, gaan tromm'len in uw' Kerk,
Uw' Preekstoel zo 't behoort, Is een aenzien'lick werk.*

Leuntje loep ries na de Kelder ;
 Tapje Vader wat dikke Bier :
 Daaglicks ister wirm en helder ,
 's Nagts tan ister geen Pleyzier .
 Kleusjen gaat nou gauw na 't Wotter ;
 Speult Cozijn en Stoep wat of :
 Geesjen die haalt twee poent Botter ,
 Merchjen wast de Schut'len of .
 Teunis suy de Stokfis beuken ?
 't Is al untrent Twollef uur :
 Brenkse Hebrig in de Keuken ,
 't Wotter hingt al over 't Fuur .
 Lammert Oom gaay na de Cunder ;
 U Zuster dot en Winkeltien :
 Wel istat Bier neet fry wat dunder ;
 Daar drink ries uit tat Mingeltien .

Rijm 6. Leuntje loep ries na de Kelder – Stad 11. Blokzijl

Vertaling: Leuntje loop eens naar de kelder / Tap je vader wat stevig bier / Overdag is het hier warm en helder / 's Nachts dan is er geen plezier // Klaasje ga nu gauw naar het water / Spoel kozijn en stoep wat af / Geesje haalt twee pond boter / Margje wast de schotels af // Teunis ga je de stokvis beuken? / Het is al bijna twaalf uur / Breng ze naar Hebrig in de keuken / Het water hangt al boven het vuur. // Oom Lambert, ga je naar Kuinre? / Je zuster heeft [er] een winkeltje / Zeg, is dat bier niet veel dunner? / Daar, drink eens uit dat mengeltje.

Een ruwe plaatsbepaling vinden we in de regel *Lammert Oom gaay na de Cunder*. Dit is dus niet Kuinre, maar toch wel een beetje in de buurt, zoals Blokzijl en Oldemarkt.

Er is een vader die wel een biertje lust, en een hele schaar kinderen. Alleen over Leuntje krijgen we te horen dat ze een dochter is. Verder hebben we *Kleusjen, Geesjen, Merchjen, Teunis* en tenslotte *Hebrig*, die in de keuken staat en dus al wat ouder moet zijn. We hebben geluk, ze heeft een zeldzame naam, die het in Google uitstekend doet. Al bij de eerste zoekresultaten vinden we de site *StamboomOnderzoek* met Hebrig Rijks de Groot (1768-1845), geboren en overleden in Zwartsluis, 27 jaar oud in 1795. Waarschijnlijk woont ze dan nog thuis, want ze trouwt pas in 1798.

Als we de gegevens van diverse genealogische sites combineren, vinden we meer kinderen van Rijk Theunis' de Groot (*Visscher*, 1735-1814). Achtereenvolgens worden gedoopt Margaretha (1770), Theunis, Jan, Theunis (1774), Klaas (1776), Hendrik, Hendrikjen en Hendrik (1781). Drie daarvan kennen we ook uit de tekst: Merchjen (25 in 1795), Teunis (21) en Kleusjen (19). Of is zoon Klaas dan al te oud om Klaasje genoemd te worden en moet ook hier de datering naar voren? Om de trouwdatums van de drie hoeft dat in ieder geval niet: respectievelijk 1809, 1803 en 1809. Zoon Teunis krijgt in 1807 een dochter Geesjen. Nóg een genoemde naam die in de familie voorkomt.

Het kan bijna geen toeval zijn, dat vier kinderen uit één gezin in het rijm voorkomen, waarvan één met een zeldzame naam. Alleen Leuntje, duidelijk vermeld als dochter, is onvindbaar als kind van Rijk de Groot. Was ze aangenomen misschien? Of worden we weer op het verkeerde been gezet?

Te denken geeft, dat Rijk de Groot met zijn gezin niet te vinden is in Zwartsluis bij de volkstelling van 1795, terwijl hij er tot 1781 zijn kinderen liet dopen en hij er werd begraven. Ook enkele van zijn kinderen trouwden er en lieten er hun kinderen dopen. Verbleven ze in de tussenliggende jaren ergens anders misschien? Toch werden *Hebrig Rijks, Margrietje* en *Theunis Rijks de Groot* lidmaat van de Hervormde Kerk te Zwartsluis in respectievelijk 1790, 1794 en 1799.⁴⁵

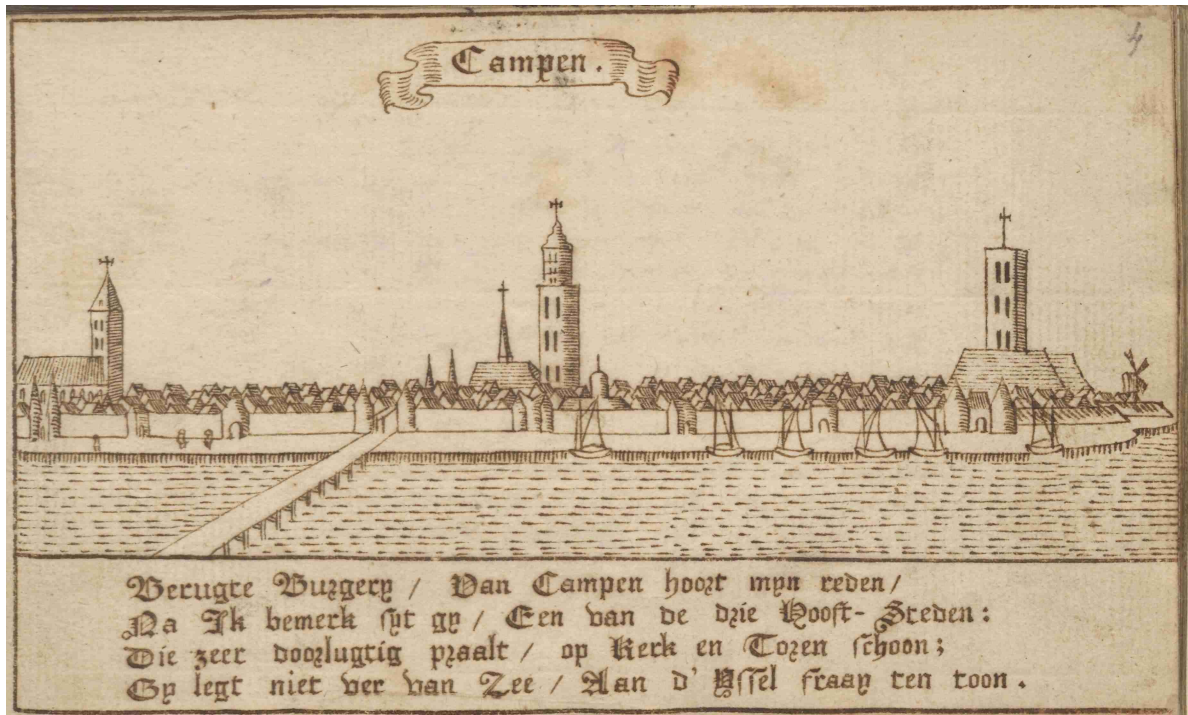
Bloemhoff heeft op grond van het taalgebruik deze tekst toegewezen aan Blokzijl. Een stad die bovendien veel dichters dan Zwartsluis bij Kuinre ligt, waar *Lammert Oom* naar toe gaat om zijn zuster te bezoeken. Ook de volkstelling van Blokzijl anno 1795 geeft geen uitsluitsel, want Rijk de Groot en zijn gezin komen er niet in voor.

Een mengel is een oude vochtmaat van ongeveer een liter. Met *dat mengeltie* zal hier een kan of een glas bedoeld zijn, mogelijk in gebruik als maat bij het mengen van vloeistoffen, zoals wijn.

*Inwoonders van Blokzijl, Getrouwe Oorlogs-helden,
Myn Pen' wil tans Uw' Deugd, Uw' Lof, uw' Eere melden;
Daar ge zeer fraay legt aan, de woeste Zuyder Zee;
Versiert met Zee-Lantaar, En sierlyk Haven mee.*

⁴⁵ *Lidmaten Hervormde Kerk, 1787-1826*. [Online](#) bij Historische Vereniging Zwartsluis.

Ik ette Kettelkoek mit Krunten ;
 Liever aas en Pannekoek :
 Wy bin Campers , wy uitmunten ,
 Boven Oeu : Y biat niet kloek .
 Louwe noeu hene gaan en eten ;
 Boerman gaat mee na mijn Huis :
 As we dan wat hebbene geten ,
 Gaan wy na de Burger Sluis .
 Kijk wat bleujen hier de Bomen ;
 't Is of 't de Zommer is :
 Wassen greujen zander schromen ,
 Krek of 't buiten kommer is.....
 Louwe noeu gaauw en bekjen werken ;
 Mijn Knecht en Ik bin Timmerman :
 Wy maken Huizen groet as Kerken ,
 Maar Geld ferdienewer nimmer an .

Rijm 7. Ik ette Kettelkoek mit Krunten – Stad 2. Kampen

Vertaling: Ik eet ketelkoek met krenten / Liever dan een pannenkoek / Wij zijn Kampers, wij zijn beter / dan jij: jij bent niet slim // Laten we nu gaan eten / Boerman, ga mee naar mijn huis / Als we dan wat hebben gegeten / Gaan we naar de Burgersluis // Kijk wat bloeien hier de bomen / Het is alsof het zomer is / Gewassen [loten] groeien zonder schroom / Net of er geen kommer is. // Laten we nu gauw wat gaan werken / Mijn knecht en ik zijn timmerman / Wij maken huizen groot als kerken / Maar geld verdienen we er nooit aan.

Hierin wordt de hoogmoed van Kampen op de hak genomen: *Wy bin Campers, wy uitmunten, Boven Oeu: Y bint niet kloek*. Maar tot slot: *Geld ferdienewer nimmer an*. Een Kamper timmerman voert het woord. Hij heeft een knecht van elders die hij Boerman noemt en wijst op zijn eigen superioriteit. Of is er nog een derde persoon tot wie de spreker zich richt en die in het derde kwatrijn zelf aan het woord is? Na het eten van de plaatselijke lekkernij, *kettelkoek mit krunten* (poffert⁴⁶), gaan ze verder bouwen aan een huis bij de *Burger Sluis*.

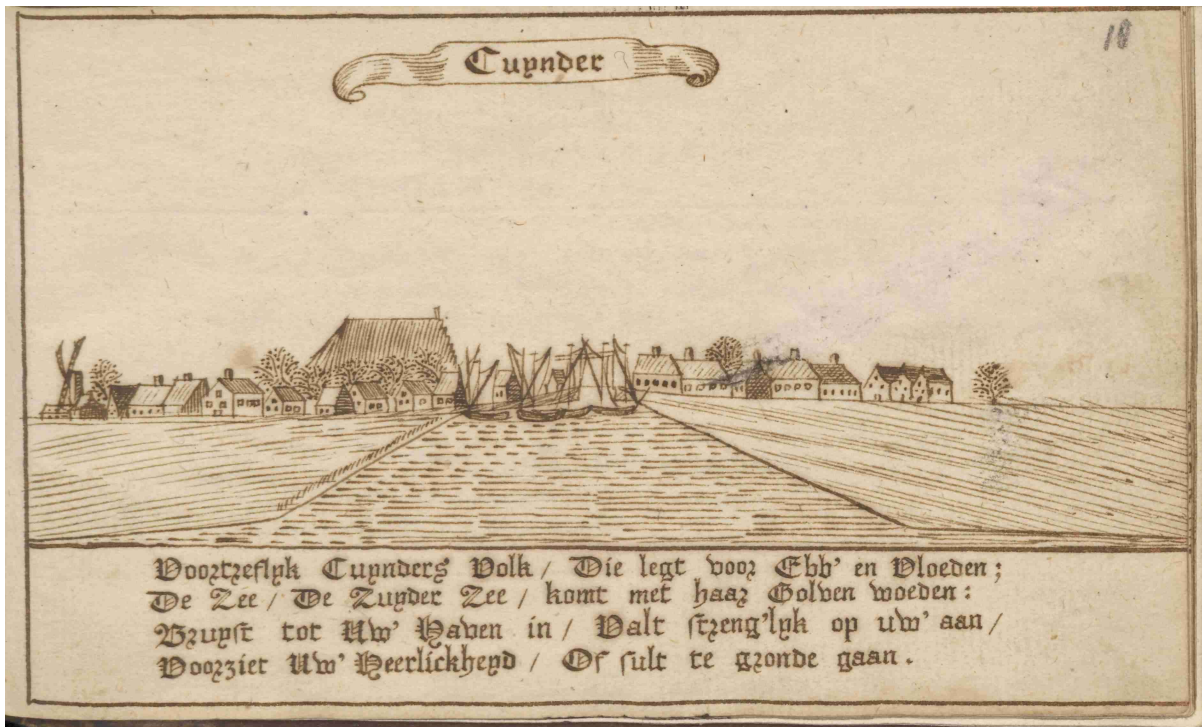
Boerman is nu een veel voorkomende naam in Kampen, maar kwam in de volkstelling van 1795 niet voor.⁴⁷ Wel werden er toen twintig timmermannen geteld, waar onze zelfingenomen woordvoerder ongetwijfeld één van is geweest.

*Berugte Burgery, Van Campen hoort myn reden,
Na Ik bemerk syt gy, Een van de drie Hoofd-Steden:
Die zeer doorlugtig praalt, op Kerk en Toren schoon;
Gy legt niet ver van Zee, Aan d' Yssel fraay ten toon.*

46 In A. Fien, J.B. Keuter e.a., *Woordenboek van de Kamper taal* (Kampen 2000) heet dit *bofferd*.

47 *Volkstelling 1795*. [Online](#) bij Stadsarchief Kampen.

Jannis loop ries na de Brug toe ;
 Weet Y daar de Wip op staat :
 Gaat na Rolef mitte Rug toe ,
 Haelt de Zak mit Mostert - Saat .
 Mijn Zuster quem van d'Oldemarrik ;
 't Was 's Winters toen 't so schrik'lick freur :
 Nou was het juist gien Cunder - marrik ,
 Sy klopt' al evel an de Deur .
 't Was Friedaegs toffen Agt' en Niegen ;
 Mijn Nigjen zol na Blenkenham :
 Toe zok heur gauw en Stove kriegen ,
 Mit fleug de Kamer in de Vlam .
 Mijn Wÿf liep schielick na de Buren ;
 Wy kregent binnen kort weer uit :
 Heur dogt het kost geen tikkel duren ,
 Of 't Huis was rontum umme brut .

Rijm 8. Jannis loop ries na de Brug toe – Stad 9. Kuinre

Vertaling: Jannes loop eens naar de brug toe / Weet je, die met de wip / Ga naar Roelof met
 de bochel / Haal de zak met mosterdzaad // Mijn zuster kwam van Oldemarkt / Het was die
 winter toen het zo verschrikkelijk vroom / Nou was het juist geen Kuinder-markt / Maar toch
 kwam ze even langs // Het was vrijdags tussen acht en negen / Mijn nichtje zou naar
 Blankenham / Toen ik gauw een stoof voor haar wilde pakken / Vatte de kamer vlam //
 Mijn vrouw liep schielijk naar de burens / Wij kregen het [vuur] snel weer uit / Volgens haar
 had het geen tel meer moeten duren / Of het huis was helemaal verwoest.

Nadat hij Jannis heeft weggestuurd om een zak mosterdzaad te halen bij *Rolef mit de Rug*, vertelt een man hoe op een ijskoude vrijdagmorgen het huis bijna afbrandde door zijn geklungel met een voetenstoof. Plaatsbepalend zijn de uitspraken: *Mijn Zuster quem van d' Oldemarrik en Nou was het juist gien Cunder-marrik, Sy klopt' al evel an de Deur*. De zus uit Oldemarkt komt gewoonlijk langs als ze naar de Kuinder markt gaat. Dan kan dit alleen maar Kuinre zelf zijn. *Mijn Nigjen zol na Blenkenham* is een extra aanwijzing: Blankenham ligt niet ver uit de buurt.

De winter *toen 't so schrik'lick freur* kan 1795 zijn, de strengste winter sinds mensenheugenis. De oprukkende Fransen maakten er dankbaar gebruik van. De koudste vrijdag was 23 januari, en toeval of niet, dat was met een door de KNMI in Zwanenburg gemeten daggemiddelde van -15 graden meteen ook de allerkoudste dag van het jaar.⁴⁸ Eerdere zeer koude wintermaanden waren december 1788 en januari 1784, beide met dieptepunten op andere weekdays dan op vrijdag.

Van de genoemde namen worden we niet veel wijzer. Een Roelof werd in 1795 in Kuinre viermaal geteld, voornamelijk in schipperskringen.⁴⁹

*Voortreflyk Cuynders Volk, Die legt voor Ebb' en Vloeden;
De Zee, De Zuyder Zee, komt met haar Golven woeden:
Bruyst tot Uw Haven in, Valt streng'lyk op uw'aan,
Voorziet Uw'Heerlickheyd, Of sult te gronde gaan.*

48 Winter 1795. [Online](#) bij Meteolink.

49 Kuinre, transcriptie civ. volkstelling 1795, gemaakt door Johann de Boer. [Online](#) bij GeneaKnowHow.net.

Haerm' hæelt Maerchien van de Baakker ;
 Z' heffer al vry lange west :
 Al bin zijn Stoeties nog so laakker ,
 'k Lust neet fan de Maan zijn Gest .
 De Maan hef Gest ik sal 't Oeu zeggen ;
 Die is wel Twælef waken old :
 En zo bakt hy de Krente - weggen ,
 En al zijn Goed as Pekkel - zolt :
 So luffik ook gien waerme Bollen ;
 Die zo stieve ' bakken bin :
 Dan hak meer smæk in haerde Knollen ,
 Tog ellek hef sijn eygen zin .
 Kom an wy bakken liever Koeke ;
 Die mitte sleev' beslægen is :
 Jan Loop gauw ries na de Foeke ,
 Wat fankt Oeu Vader en koppel Vis .

Rijm 9. Haerm' haelt Maerchien van de Baakker – Stad 8. Genemuiden

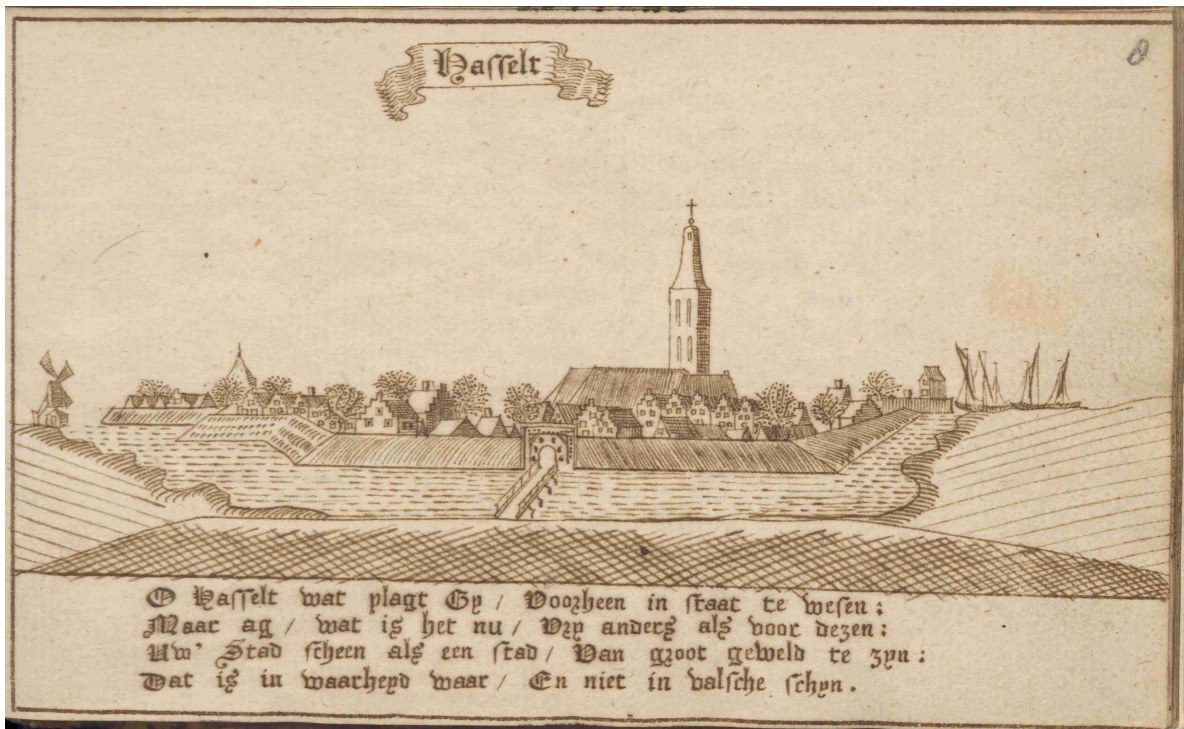
Vertaling: Harm haal Margje van de bakker / Ze is er al vrij lang geweest / Al zijn z'n broodjes nog zo lekker / Ik lust het gist van die man niet // Die man heeft gist, ik zal het je zeggen / Die is wel twaalf weken oud / En zo bakt hij de krentenweggen / En al zijn spul als pekeltzout // Zo lust ik ook geen warme bollen / Die zo stijf gebakken zijn / Dan heb ik liever harde knollen / Zo heeft iedereen zijn eigen smaak // Kom op, wij bakken liever koek / Die met de sleef beslagen is / Jan loop eens gauw naar de fuik / Wat vangt je vader een hoop vis.

Ze laten de woorden er opvallend lang lopen, maar inhoudelijk wijst weinig op een van de twaalf steden. Misschien was de genoemde bakker vanwege zijn bedorven gist wel berucht in de wijde omtrek, maar ruim twee eeuwen later vinden we daar niets van terug. Wat moest Margje eigenlijk zo lang bij hem?

Het enige wat rest: ergens een gezin zoeken met kinderen Harm, Margje en Jan. De Volkstelling van 1795 leent zich daar niet voor. Kinderen werden geteld, niet genoemd. En als dit Genemuiden is, zoals Bloemhoff veronderstelt, dan zijn de doopboeken van voor 1811 verbrand in 1868.

*Gy Genemuiden en, Selmuiden hier beneven;
U moet ook lof en Prijs, en eere zijn gegeven;
Zwartsluis U naaste Buur, roept staag aan alle Kant:
Gy zijt mijn roem Vrindin, en ik Uw bloedverwant.*

Moeder kump ries gauw benæden ;
 De Klokke slat al Zuyven uur :
 Meuy en ik heb' teggen Aere stræden ,
 Heur dogt het was wel Nægen uur .
 My dogt het was neet laet' ras Suyven ;
 Mit to sleug te Klok nog twee :
 De Wiezer was ferkeerte schuyven ,
 Ik stont by 't Huis fan Vrouw ter Wee .
 Daar vult onz' Knælis in de Guyte ;
 Zeet ho det het Schuypien kret :
 Meey kraek Y ries gauw en Nuyte ,
 'k Bin neet scharrip fan gebet .
 Kum wy zult 't en Nuytien gæven ;
 Holt Ou Muntien dan maer toe :
 Dan zuy nog so lange laven ,
 As onz' Olde bunte Koe .

Rijm 10. Moeder kom ries gauw benæden – Stad 4. Hasselt

Vertaling: Moeder kom eens gauw beneden / De klok slaat al zeven uur / Tante en ik hebben er met elkaar om gestreden / Zij dacht dat het wel negen uur was // Ik dacht dat het niet later dan zeven uur was / Toen sloeg de klok nog tweemaal / De wijzer was verkeerd geschoven / Ik stond bij het huis van mevrouw Ter Wee // Daar valt onze Cornelis in de goot / Zie hoe dat schaapje krijt / Meeij kraak jij eens gauw een noot / Ik heb geen scherp gebit // Kom, we zullen het een nootje geven / Hou je mondje dan maar toe / Dan zul je net zo lang leven / Als onze oude bonte koe.

Ook hier biedt de inhoud weinig aanknopingspunten. Op grond van de taal heeft Bloemhoff dit rijm aan Hasselt toegewezen.

De spreker in het eerste en tweede kwatrijn kan al klokkijken en is dus een al wat ouder kind van de moeder tot wie hij of zij zich richt. Vanaf het huis van mevrouw Ter Wee is de kerkklok zichtbaar. Het heeft al negen uur geslagen, maar de klok wijst nog maar zeven uur aan: *De wiezer was ferkeerte schuyven*. Mogelijk zit de (kleine) wijzer los en is hij door de zwaartekracht blijven hangen. In verband hiermee merken we op, dat op het plaatje van Hasselt geen klok aan de kerktoren is getekend. Kunnen we hieruit afleiden dat de rijmen en de tekeningen niet door dezelfde persoon binnen een overzichtelijk tijdsbestek zijn gemaakt? Op het bekende stadsgezicht *De stad Hasselt van over het water te zien* (kopergravure door Dirk de Jong, in 1755 uitgegeven door Isaak Triton) is deze klok overigens wel afgebeeld.

Vrouw ter Wee is waarschijnlijk een weduwe van stand. Het is haar huis, en ze wordt niet met *juffer* of iets dergelijks aangeduid. In de volkstelling van 1748 vinden we in het *Derde Quartier* van Hasselt een Albert, een Roelof en een Jacob ter Wee. 47 jaar later, bij de volkstelling van 1795, lijkt de naam Ter Wee uit de stad Hasselt te zijn verdwenen.⁵⁰

In de tweede helft van het rijm is de moeder aan het woord. De kleine *Knælis* is in de goot gevallen, moet huilen en krijgt als troost een noot, die door *Meey* tussen haar tanden wordt gekraakt. Het arme schaap wordt in eerste instantie aangesproken in de derde persoon: *Kum wy zult 't en Nuytien gæven*. De aangesproken *Meey* (uit Maria?) kan de dochter zijn die in de eerste twee kwatrijnen aan het woord is.

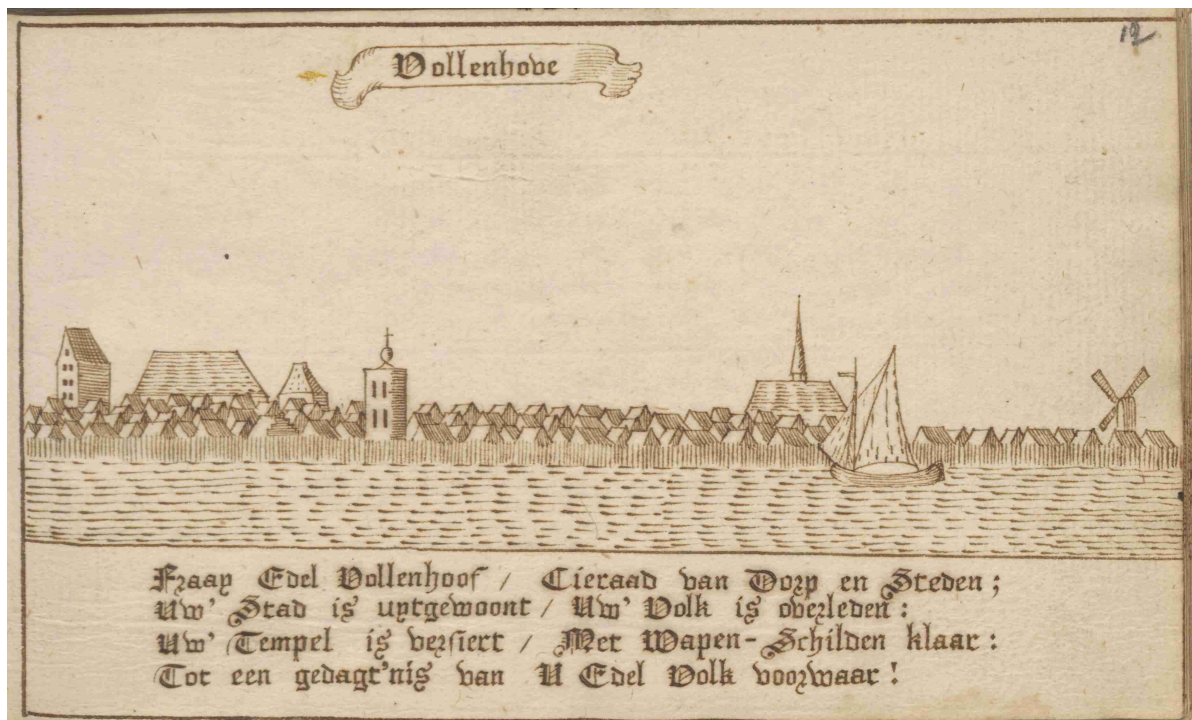
De kleine Cornelis is onvindbaar in de doopregisters van Hasselt in de jaren 1784-1794.⁵¹

*O Hasselt wat plagt Gy, Voorheen in staat te wesen:
Maar ag, wat is het nu, Vrij anders als voor dezen:
Uw' Stad scheen als een stad, Van groot geweld te zyn:
Dat is in waarheyd waar, En niet in valsche schyn.*

⁵⁰ *Volkstelling 1795, Hasselt*. Scans [online](#) bij GeneaKnowHow.net.

⁵¹ *Hasselt, Dopen NG 1782-1785, 1785-1788, 1788-1791, 1791-1793 en 1793-1796*. Scans [online](#) bij GeneaKnowHow.net.

Eynbert haelt de Zak mit Rogge;
 Gauw reys fan Vrouw Maaskamps Huis:
 Brenk heur van de beste Krogge,
 Die Oeu Vaer koft' an de Sluis.
 Kom sprink schielick op te Waegen;
 Jaegt de Pierden zachgies voert:
 Rijkent en Oeu Vaer die jaegen,
 Na de Koe-Boer Evert Koert.
 Strakkies kump te Drost mit Jannis;
 Abram Stroo-Cool op te Deur:
 Juffrouw haelt de Brôon by Mannis,
 All' de Schut'len staan daar veur.
 Wy zult Folnoesse Bokkink eten;
 De Pann' is hiet het Fuur dat rookt:
 Juffrouw Y mot neet fergeten,
 Day strakkies ook wet Gaerste kookt.

Rijm 11. Eynbert haelt de Zak mit Rogge – Stad 6. Vollenhove

Vertaling: Engbert haal de zak met rogge / Gauw eens van vrouw Maaskamps huis / Breng
 haar wat van de beste krok / Die je vader kocht in Zwartsluis // Kom, spring vlug op de
 wagen / Jaag de paarden zachtjes voort / Rijkent en je vader rijden / Naar veeboer Evert
 Koert // Straks komt de drost met Jannes / Abraham Stroo-Cool [staat al] voor de deur /
 Juffrouw haal de broden bij Mannes / Alle schotels staan er voor klaar // Wij gaan
 Vollenhoofse bokking eten / De pan is heet, het vuur rookt / Juffrouw, je moet niet vergeten
 / Dat je straks ook wat gerst kookt.

Dit rijm bevat heel wat aanknopingspunten, maar weinig zekerheden. Dit is níet Zwartsluis (waar de vader een lading *krogge* heeft gekocht), en er wordt Vollenhoofse bokking geserveerd. Blijkbaar een plaatselijke specialiteit.⁵² Een bokking was dan ook, behalve een gerookte panharing, een aanduiding voor een geboren Vollenhovenaar.⁵³

Vrouw Maaskamp is waarschijnlijk weduwe, het huis staat op haar naam, ofwel op die van wijlen haar (eerste) echtgenoot. Dit zou ‘meester bakker’ Rijkent Jans Maaskamp (1719-1787) kunnen zijn.⁵⁴ De genoemde Jannes kon dan diens broer zijn, die leefde tot 1804. Of bakker Jannes Tenger misschien, vrouw Maaskamps tweede echtgenoot. Samen hadden ze een schaar kinderen en stiefkinderen. Allemaal Maaskampjes, maar geen ervan komt voor in het rijm. Dat de bakkerij aan de Kerkstraat ondertussen nog volop in bedrijf is en naar een bedenkelijk niveau is afgegleden, mag blijken uit de levering van een hoeveelheid krok in ruil voor een zak met rogge (zie ook rijm 3).

De Rijkent in het rijm zou een kleinzoon kunnen zijn, maar de enige Vollenhoofse dopeling uit het derde kwart van de 18e eeuw met deze zeldzame voornaam die ik tot nog toe heb kunnen vinden, is Rijkent of Riekend Jans Bruintjes (1761-1814) uit de boerenstreek De Leeuwte.⁵⁵

Over de allereerstgenoemde in het rijm citeer ik graag een paar zinsdelen uit een mail van Jos Mooijweer: “De Eynbert die het meest in aanmerking lijkt te komen, is timmerman Engbert Moleman (1745-1808), zoon van Abraham (1711-1775). Hij bekleedde bestuurlijke functies (vóór en na de patriottentijd) en was met de familie Seidel eigenaar van herberg/logement ‘De Schoole’ – werd daar de maaltijd voor de drost voorbereid? Mannis kan een verbastering zijn van Hermannus. Binnen de familie Moleman komt in aanmerking Harmannus (1715-1792), oom van Engbert.”

Dan hebben we achtereenvolgens ook nog de onvindbare *veeboer Evert Koert*, de dienstdoende drost (Van Raesfelt of Van Dedem?) en *Abraham Stroo-Cool*, waarschijnlijk een bijnaam. Dat ook een zoon van Engbert Moleman Abraham heet, nemen we voor kennisgeving aan, ook al is het een zeldzame naam in het Vollenhove van de 18e eeuw. Niets is zeker, zolang er geen bewijs voor is. Zelfs vrouw Maaskamp kan een ander zijn geweest. Niet Anna Maria Pingel, weduwe van bakker Rijkent Jans Maaskant, maar Lubbigje Hendriks Kool (1715-1798), weduwe van Rijkent Roelofs Maaskamp (1682-1769). Wie het weet, mag het zeggen.

*Fraay Edel Vollenhoof, Cieraad van Dorp en Steden;
Uw’ Stad is uytgewoont, Uw’ Volk is overleden:
Uw’ Tempel is versiert, Met Wapen-Schilden klaar;
Tot een gedagt’nis van U Edel Volk voorwaar !*

52 A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek* (Gorinchem 1839) 81: “Behalve deze haring, gewoonlijk pekelharing genoemd, wordt door de Nederlandsche visschers in het najaar, op onze kusten en in de Zuiderzee, nog veel haring gevangen, die eerst een weinig gezouten en daarna gerookt zijnde, bokking genoemd wordt, en eene groote vervulling voor de ingezetenen uitmaakt. De voornaamste hangen of hallen, dus noemt men de keeten, waar de haring gerookt wordt, zijn te Zwolle, Vollenhove en Harderwijk. Ook wordt de versche of najaarsharing, onder den naam van panharing bekend, bij de mindere volksklasse vrij algemeen gegeten, en overigens tot veevoeder of bemesting gebruikt.”

53 Hendrik van Heerde (1905-1968): *Van Vollenhoofse bokking tot Kamper steur* (autobiografische notitie, z.p. z.j.)

54 Wind Genealogie, *Gezinsconstructies Vollenhove*, nummer 19560: Rijkent Jans Maaskant. [Online](#).

55 Ibidem, nummer 1617: Rijkent Jans Bruintjes.

Lambertus kleyd Oeu Rok en Hembt an;
 Antonni gaat mid my ens uit:
 Seyker waar na Lood'wijk Kempman,
 Gooyt Oeu Olde Klaren uit.
 Twentig Mentjes gaere Bieten;
 En betken zolde Vis mid ens:
 En Paer Vat Wijn wel zes matrieten,
 En beksel heyte Bollekens.
 Dat kraeg de Scholten Breur van Dieren;
 Mid ging hy wand'len na den Brink:
 Hem dogt daar zoel niet an mankieren,
 Wek was sijn beste golden Rink.
 En dat was al en grotten Somme;
 Hij was wel drie dukaten waerd:
 Hier op so siet hy gauw de Tromme,
 Went hy zat op en rood bont Paerd.

Rijm 12. Lambertus kleyd Oeu Rok en Hembt an – Stad 1. Deventer

Vertaling: Lambertus trek je rok en hemd aan / Anthony ga eens uit met mij / Echt waar,
 naar Lodewijk Kemp[er]man / Gooi je oude kleren uit // Twintig mandjes gare bieten / Een
 beetje zoute vis erbij / Een paar vat wijn, wel zes grote mandflessen / Een baksel hete
 bolletjes // Dat kreeg de broer van schout Van Dieren / Hij ging meteen wandelen naar De
 Brink / Hij dacht daar zou het niet aan mankeren / Weg was zijn mooiste gouden ring // En
 die kostte een grote som geld / Hij was wel drie dukaten waard / Dus toen sloeg hij gauw
 de trom / Want hij zat op een roodbont paard.

Lambertus en Antonni moeten zich netjes kleden voor een bezoek aan Lodewijk Kempman.

Er volgt een opsomming van ingrediënten voor een feestmaal. De broer van schout Van Dieren verliest een dure gouden ring tijdens een wandeling of een ritje naar De Brink. Blijkbaar zijn we in Deventer.

De genoemde personen heb ik nog niet kunnen achterhalen. *Van Dieren* kan schout van het nabijgelegen Colmschate zijn geweest, maar de enige die een beetje in de buurt komt is Adriaan van Duren, schout van 1704 tot aan zijn dood in 1727.⁵⁶ Online zoeken in *WieWasWie* op de naam 'Van Dieren' in akteplaats Deventer, geeft als oudste vermelding het overlijden op 29 december 1817 van een Antonie van Dieren, echtgenoot van Aleida Overkamp.⁵⁷ Het zou hem kunnen zijn, maar verdere gegevens ontbreken. Ook gastheer Lodewijk Kemp(er)man of Kamp(er)man is vooralsnog onvindbaar in het Deventer van de tweede helft van de 18e eeuw. Zo blijft er ook aan dit rijm nog heel wat te onderzoeken.

Ook de vertaling van de regel *En Pæær Vat Wijn wel zes matrieten* gaf problemen. Ik zag het ontbreken van een komma over het hoofd en las het laatste woord aanvankelijk als een mij onbekend meervoud *matrieten*, met de klemtoon op *trie*. Maar een *matriet* of *matrijt* of iets dergelijks leek niet te bestaan in mijn woordenboeken en op het wereldwijde web. De stofnaam *mátriet* wel, naast *dekriet*, voor vlechtriet om matten van te maken. Dat heeft geen meervoud, maar wel een bijvoeglijk naamwoord *mátrieten*. Denkbaar is dan, dat er na het rijmen op *bieten* een woord kon worden weggelaten, omdat plaatselijk de bedoeling in de context toch wel duidelijk was.⁵⁸ Dat het bijvoorbeeld ging om 6 mat-rieten *mandeflesschen*, van 50 liter, samen goed voor 300. Als een vat dan 1 aam of 150 liter is en een *Pæær* letterlijk 2, klopt het ook nog.

De onbekende woordvorm *sliet* in de op een na laatste regel is aan de hand van de context vertaald met 'sloeg'.

*Gy sterk geveste Stad, Doofdstad van Over-yssel:
U komt de Ere toe, Gy legt naby den Yssel:
Die 't heele Land bevloeyd, Met sterken Waterstroom;
Voortreflyk Dêemter Volk, Vermaarde Burgers Droom.*

56 K. Schilder, *Naamlijst van drosten, kasteleins, richters en schouten in Overijssel*, deel 1, Het kwartier van Salland (Kampen 1989).

57 HCO, toegangsnummer 0123, inv.nr 3123: akte 322.

58 Vergelijk: -Verkoopt u wanten? -Ja, wollen en leren.

Van boekbindtechnisch tot wiskundig vraagstuk

Uitgaande van onze voorlopige toekenningen van plaatsnamen aan de rijmen kunnen we de inhoud van het boekje schematisch weergeven als volgt:

1 *Zwa-Dev*, 2 *Mep-Kam*, 3 *Old-Zwo*, 4 *Ste-Has*, 5 *Zwo-Ste*, 6 *Blo-Vol*, 7 *Kam-Zwa*, 8 *Kui-Gen*, 9 *Gen-Kui*, 10 *Has-Old*, 11 *Vol-Blo*, 12 *Dev-Mep*.

Hierin staat per blad het volgnummer in het boekje en de eerste drie letters van de plaatsnaam bij het rijm (cursief) en bij het stedenplaatje.

Dat de bladen niet bedoeld waren voor een boekje met alle passende rijmen en plaatjes tegenover elkaar op de linker- en rechterpagina, blijkt alleen al uit de paren 8 *Kui-Gen* en 9 *Gen-Kui*. Op geen enkele manier is daarmee iets te maken waarin het rijm van *Kuinre* naast de tekening van *Kuinre* staat én het rijm van *Genemuiden* naast de tekening van *Genemuiden*, ongeacht volgorde en vouwwijze. Dit betekent, dat de twaalf paren bij het pentekenen hoe dan ook verkeerd zijn gekozen, bewust of onbewust, als ingenieuze puzzel of als product van een verkeerde interpretatie van de tekenopdracht.

Om hier iets meer over te kunnen zeggen, kijken we of er ook een bepaald systeem in de plaatsing van de rijmen naast de stedenplaatjes zit. Duidelijk is al wel, dat geen enkel paar klopt. De kans dat dit optreedt bij twaalf willekeurige combinaties is ongeveer 37%.⁵⁹ Veel te groot om alleen hieruit af te mogen leiden dat de foute combinaties in het boekje op de een of andere wijze zijn bedacht.

Als we de bladen (van een dummy) in een logische volgorde te leggen, met de bij elkaar horende rijmen en stedenplaatjes tegen elkaar, vinden we vier cyclische reeksen, twee van vier paren, en twee van twee:

- A. 1 *Zwa-Dev*, 12 *Dev-Mep*, 2 *Mep-Kam*, 7 *Kam-Zwa*
- B. 3 *Old-Zwo*, 5 *Zwo-Ste*, 4 *Ste-Has*, 10 *Has-Old*
- C. 6 *Blo-Vol*, 11 *Vol-Blo*
- D. 8 *Kui-Gen*, 9 *Gen-Kui*

De symmetrie en de even aantallen wekken meteen de indruk dat dit geen toevallige uitkomst is. Er waren immers zo veel andere uitkomsten mogelijk geweest die minder 'logisch' zijn. Hier lijkt over te zijn nagedacht, ergens van auteur tot kalligraaf. Het boekje is blijkbaar op de een of andere wijze zo bedoeld of door een systematische fout bij de productie verkeerd uitgevallen. Vooropgezet natuurlijk, dat onze voorlopige toekenningen van de rijmen aan de steden kloppen. Als we bijvoorbeeld de discutabele toekenningen van rijm 1 en 6 aan respectievelijk *Zwartsluis* en *Blokszyl* omwisselen (door de combinaties 1 *Zwa-Dev* en 6 *Blo-Vol* te vervangen door 1 *Blo-Dev* en 6 *Zwa-Vol*), dan komen we uit op drie cyclische reeksen van zes (A+C), vier (B) en twee paren (D), en is de uitkomst een stuk minder regelmatig.

De kans op zo'n 'mooie' uitkomst lijkt mij een stuk kleiner dan een andere. Deze kans is echter moeilijk te berekenen, zolang we niet nauwkeurig definiëren wat 'mooi' is in deze. Gelukkig zijn er nog andere aanwijzingen die toeval hoogst onwaarschijnlijk maken. Kijken we bijvoorbeeld naar de afwijkende lettertypes van de plaatsnamen boven de stedenplaatjes (zie voorgaand onderdeel *Lettertypes*), dan blijkt ook hieruit een zekere regelmaat. De vier namen in hoofdletters (*Meppel*, *Zwartsluis*, *Steenwijk* en *Oldemarkt*) blijken op gelijke afstanden verdeeld te zijn over de reeksen A en B, de twee plaatsnamen in *Antiqua klein* (*Blokszyl* en *Genemuiden*) over de kortere reeksen C en D. Ik heb geen idee

⁵⁹ Voor N combinaties is deze kans gelijk aan $!N/N! \approx 0,37$ voor $N > 3$. Zie *Table of values* in het artikel *Derangement* in de Engelstalige *Wikipedia*. [Online](#). Deze formule is afgeleid door Pierre Rémond de Montmort, *Essay d'analyse sur les jeux de hazard* (z.p. 1708).

waaróm het zo uitkomt, maar toeval kan het bijna niet zijn.

En, misschien te ver gezocht, maar voor de volledigheid: de drie plaatsnamen met een punt erachter (Kampen, Zwolle en Blokzijl) zijn verdeeld over de reeksen A, B en C. Een vierde (Genemuiden) in reeks D heeft geen punt, maar wijkt anderszins af met een kwatrijn in Antiqua klein in plaats van Gotische letters.

Nog intrigerender wordt het, als we ook de bindvolgorde van het handschrift erbij betrekken, in de vier reeksen hierboven uitgedrukt in de volgnummers van de dubbele bladen (c.q. van de stedenplaatjes). Toen ik die, om nog maar eens wat te proberen, op ging tellen per cyclische reeks, viel ik van m'n stoel van verbazing: A. 22, B. 22, C. 17 en D. 17. Veel te mooi om toevallig te zijn.⁶⁰

De eerste conclusie die we uit bovenstaande kunnen trekken, is dat er een bepaalde systematiek zit in de plaatsingen van de verkeerde rijmen naast de stedenplaatjes, in de wisselende typografie van de plaatsnamen, én in de bindvolgorde van de twaalf losse bladen. Die systematiek kennen we nog niet, we hebben alleen een opvallend toevallige uitkomst. Omdat er tegelijk ook nog een zekere aan macht gerelateerde en geografische logica in de volgorde van de stedenplaatjes zit (zie *Eerste bevindingen*), neem ik aan dat die volgorde het uitgangspunt voor het boekje was. En dat de niet-bijbehorende rijmen werden ingevuld volgens een vooropgezet plan, gebaseerd op een wiskundige rekensom die samen met wat extra markeringen in de typografie, toeval uitsluit.

Meinard Tydeman kon het allemaal weten, niet alleen als griffier van Ridderschap en Steden, maar ook als modern statisticus in zijn Utrechtse jaren daarvoor.⁶¹ Daarmee is diens auteurschap van het handschrift nog aannemelijker geworden.

Het voorgaande komt erop neer dat de maker uitging van een vaste stedenvolgorde op de rechterbladzijden en doelbewust koos voor een bepaalde volgorde van de rijmen op de linkerbladzijden, om tot een niet meteen zichtbare maar een voor doorgewinterde puzzelaars opvallend regelmatige uitkomst te komen.⁶² Een uitkomst die met enkele afwijkingen in de weergave van de namen van de steden werd bevestigd, of misschien wel uitgebreid. Het zou me niet verbazen dat er op de een of andere wijze ook nog naar een verborgen boodschap in de teksten werd verwezen.⁶³

De tweede, historisch en taalkundig gezien belangrijkste conclusie is, dat we ondertussen alle rijmen aan de juiste steden hebben gekoppeld. Als het boekje inderdaad als puzzel is bedoeld, dan heeft de maker ons bij deze laten weten dat we de juiste combinaties hebben gevonden.

60 De kans op dat zo iets optreedt is maar 1 op ruim 850.000. Dit volgt uit berekeningen van de Enschedese wiskunstenaar Paul van de Veen.

61 A.Th. van Deursen, *History and Prognostication*, in: *Studies on the history of The Netherlands* 8 (Den Haag 1975) 67-84, aldaar 78.

62 Uitleg over de wiskundige werkwijze van de maker en de eerder genoemde kansberekeningen is op verzoek verkrijgbaar bij de auteur van dit artikel (goaitsen@home.nl).

63 Voor wie hiermee verder wil, geef ik hieronder alle gevonden verbanden in het boekje tekstmatig weer. Na enig herschikken staan de stedennamen met punten achteraan. Stedennamen in hoofd- en kleine (niet Gotische) letters zijn als zodanig weergegeven. Het sterretje geeft aan dat het kwatrijn onder de tekening niet in Gotische letters is.

A. 7 *Kam-ZWA*, 1 *Zwa-Dev*, 12 *Dev-MEP*, 2 *Mep-Kam*• (som 22)

B. 5 *Zwo-STE*, 4 *Ste-Has*, 10 *Has-OLD*, 3 *Old-Zwo*• (som 22)

C. 6 *Blo-Vol*, 11 *Vol-blo*• (som 17)

D. 9 *Gen-Kui*, 8 *Kui-gen** (som 17)

Er is ook een volgorde B-C-A-D mogelijk waarin de eerste volgnummers de reeks 5-6-7-8 vormen, maar dan is er geen symmetrie meer met de kleine letters van Genemuiden.

Tot slot

De vraag waarom en hoe, door wie en wanneer het handschrift met de *Gezichten van de steden van Overijssel* tot stand kwam, heb ik in het voorgaande maar voor een deel kunnen beantwoorden. Alles wijst erop dat Meinard Tydeman de auteur was, in of rond zijn griffiersperiode 1790-1795. Harde bewijzen daarvoor heb ik niet gevonden, maar er is ook niets boven water gekomen dat deze voorlopige uitkomst weerlegt.

Tegen Tydemans auteurschap zou kunnen spreken dat zijn geleerde zoon bij de schenking aan de MNL in 1827 geen idee leek te hebben hoe het handschrift in de nalatenschap van zijn vader terecht was gekomen en wie de maker zou kunnen zijn. Hij dateerde het aan de hand van de stedenplaatjes zelfs een eeuw te vroeg. In de biografie over zijn vader die H.W. Tydeman in 1859 dicteerde, komt het boekje niet voor.⁶⁴

Een ander punt is, dat er geen vergelijkbare rijmen en geen teksten in of over een Overijssels dialect van Meinard Tydeman bekend zijn.⁶⁵ Hij “miste zelf elk poëtisch talent” volgens P.J. Buijnsters.⁶⁶ Op allerlei ander gebied van de taal- en letterkunde is hij een leven lang wél heel actief geweest, op hoog niveau, ook al verschenen er geen omvangrijke werken onder zijn naam.⁶⁷ Zijn grote taalkundige voorbeeld was vanaf het begin Lambert ten Kate Hz. (1674-1731), die zeer welwillend tegenover plaatselijke dialecten stond.⁶⁸

Al rond zijn 20e was onze Meinardus, als lid van het Utrechtse studentengezelschap *Dulces ante omnia musae*, een van de grondleggers van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, die dit jaar (2016) haar 250-jarig bestaan viert. Eerste secretaris was de Leidse jurist A.C. de Malnoë, een uitgesproken medestander van Tydeman op taalkundig gebied. Malnoë legde later een *Verzameling van Overijsselsche en ook eenige Friesche woorden* aan.⁶⁹ Dat was iets heel bijzonders in die tijd.

Mogelijk kan verder onderzoek naar Tydemans geschriften en streektaalwerk in zijn kringen wat meer licht op de *Gezichten van de steden van Overijssel* werpen. Ik denk daarbij ook aan enkele andere leden van de MNL die rond 1780 een Overijsselse woordenlijst samenstelden voor wat veel later het *Woordenboek der Nederlandse Taal* zou worden: Gerhard Dumbar jr. uit Deventer, Herman Scholten uit Haaksbergen en Jan Arend de Vos van Steenwijk uit Vollenhove.⁷⁰ Natuurlijk mogen ook Tydemans wiskundevrienden niet vergeten worden als eventuele handlangers bij de samenstelling van de stedenpuzzel.

64 Tydeman, *Levensschets van M.T.*, passim.

65 Hierbij moet worden aangetekend, dat Tydeman in het voorjaar van 1793 uit angst voor de oprukkende Fransen zijn persoonlijke correspondentie heeft verbrand in de tuin van zijn huis in Oosterholt. Het handschrift dus niet, als het er toen al was. Tydeman, *Levensschets van M.T.*, 107.

66 P.J. Buijnsters, *Hiëronimus van Alphen 1746-1803* (Assen 1973) 27. Niet vermeld wordt of de uitspraak over Tydeman gebaseerd is op de matige kwaliteit van diens poëzie of het volledig ontbreken ervan.

67 J. Noordegraaf, *Over taal en maatschappij in de achttiende eeuw - Het werk van Meinard Tydeman (1741-1825)*, in: *Neerlandica Wratislaviensia* 21 (Wroclaw 2012) 87-100. [Online](#) bij VU Research Portal.

68 “Ik erken ook dat elk die voor alle Nederlanders Taelkundig en keurlijk tragt te schrijven, zig dient te quijten om aen de Gemeene-landse Dialect te voldoen, hoewel ijder voor zig volstaen kan met de Dialect van zijne eigene Stad, zo hij geenen anderen Lezer op 't ooge heeft, dan die van zijne Medeburgers; ja dat meer is, de tael van de agterstraten zou men voor genoeg kunnen houden, bij aldien 't geschrevene niet anders zal dienen dan voor luiden van die buerten.” L. ten Kate, *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, deel 1 (Amsterdam 1723) 155. [Online](#) bij de DNB ([geannoteerd](#)) en [Google Books](#) ([origineel](#)).

69 H.L. Bezoen, *Overijssels van het einde der achttiende eeuw*, in: *Driemaandelijksche Bladen* (maart 1953) 7-23, aldaar 7. [Online](#) bij de Twentse Taalbank.

70 Zie *Het Dumbar-handschrift, Idioticon van het Overijssels in het einde der achttiende eeuw, samengesteld door Gerhard Dumbar – Deventer, Herman Scholten – Haaksbergen en Jan Arend de Vos van Steenwijk - Vollenhove* (bezorgd door H.L. Bezoen) (Deventer 1952). [Online](#) bij de Twentse Taalbank.

Waarschijnlijk zullen we achtergrond en betekenis van het handschrift nooit helemaal kennen. Het goede nieuws is dat twaalf Overijsselse dialecten ondertussen verrijkt zijn met het oudste gebruiksvoorbeeld tot nu toe, zodat de taalgeschiedenis van de provincie verder genuanceerd kan worden. Daarbij geven de rijmen ons een unieke inkijk in het dagelijks leven in de Overijsselse steden tegen het einde van de 18e eeuw. Zo krijgen we bijvoorbeeld een aardige indruk van het menu van de burgerij in die tijd door alle genoemde etenswaren en dranken achter elkaar te zetten: beschuit, pannenkoeken, rijst, zout, pap, vlees (van het spit), bier, boter, stokvis, ketelkoek, mosterdzaad, wittebroodjes, gist, krentenwegge, warme bollen, harde knollen, koek (met de sleef beslagen), vis (zelf gevangen), noten, rogge, broden, bokking (Vollenhoofse), gerst (gekookt), bieten (gekookt), vis (gezouten), wijn en hete bolletjes.

Van alle genoemde personen in de rijmen heb ik er maar een paar voorgoed thuis kunnen brengen aan de hand van volkstellingen, kerkelijke registers en publicaties. Ik neem aan dat plaatselijke sneupers en historici hier nog een stuk verder mee kunnen komen. Misschien kan de historische context van de Nederlandstalige kwatrijnen onder de stedenplaatjes daarbij worden meegenomen.

Ook streektaalkundig is het laatste woord over de rijmen nog niet gezegd. Er komen nogal wat vormen in voor waarvan niet duidelijk is of ze de plaatselijke tongval wel goed weergeven of dat de (op latere geschriften gebaseerde) theorieën moeten worden aangevuld of herzien. Ik roep dan ook iedere geïnteresseerde op het onderzoek voort te zetten om de *Gezichten van de steden van Overijssel* beter te leren kennen en een mooie plek te geven in de provinciale geschiedenis.

Over de auteur

Goaitsen van der Vliet (Surhuizum 1951) studeerde elektrotechniek aan de TH Twente, maar koos na een carrière als softwarebouwer voor het zelfstandig ondernemerschap, als uitgever, onderzoeker en auteur. Begon daarnaast aan zijn *Dialexicon Twents*, een digitaal woordenboek, waarvan in 2011 de papieren versies T-N en N-T verschenen.

Over aan taal en geschiedenis gerelateerde onderwerpen publiceerde hij o.a. de artikelreeksen *De verdichting* en *Wat schrijf dat blijf*. Met Bert de Haan schreef hij *Doordouwers en verhalenbouwers*, over de geschiedenissen en toekomstvisies van elf grote Twentse merken.

Sinds 2010 is hij projectleider van de Twentse Taalbank, een afdeling van de Oudheidkamer Twente, die alles wat er in en over het Twents te vinden is, verzamelt, inventariseert en zo toegankelijk mogelijk maakt.

1. Zwartsluis

Mouder 't is al vyer ure ;
Te Twy uur' was te Schoul' al uit :
Is ons' Roulof in de Schuure ?
Of bakkenz' alle Dry Beschuit .

Jan daar hey mijn beyde Bouken ;
't Lange Bouk bink ook al deur :
Strak bakt Mouder Pannekouken ,
Still' daar komp en Koopman veur .

Trijntien runt ries na de Schuure ;
Brenk my ries en Zak mit Solt :
Koopman wagt geen hallev' ure ,
Wel Deeren 't is Bedroude kolt .

Dat weet ik wel an mijn Vouten ;
Wat doonze my ellendig seer :
Nou wil ik te Koopman grouten ,
Morgen komp Nev' Hendrik weer .

2. Meppel

Trijntien loop ries na de Snijder ;
Vraag of hy Oeu Buysien mak :
Gaat tan nog en ziertien wijder ,
Oeu Dudde krig en bont streept Jak .

Mijn Moertien liet tat maken knappies ;
Ik bragt te Keerel Kemels-Haar :
Namp hy grune Sissen-Lappies ,
Talmde roem en hallef Jaar .

Hier op so gunk ik na de Kerel ;
'k Sæ bin Y rontum Gek of Mal ?
Nou hekken Rielief as en Perel ,
Maer bont-Goed heb ik nimmendall .

Mijn Moertien quam van Cellemuiden ;
Mijn Vaertien zol na 't Laant Folnôo :
Die vrugen wat sal dat beduiden ?
Wel Kerel zeg hoe komp tat soo ?

3. Oldemarkt

Elsijn kumm' ries gauw van 't Faarken ;
Gief het nog wet Kroggen-Mæel :
'k Sal veur dat dink niet langer waarken ,
't Is rontum nog al even kæel .

Kum an ik loop ries na Jan Ræchies ;
Die Man is selver Slagters Baas :
Daar op te Maark daar staan zijn Mæchies ,
En mæken daar en groot geraas .

Mijn Væder mit mijn Nigte Stijne ;
Gaan maargen na sunt Lamers-Maark :
Maar ik bin by mijn Meuje Trijne ,
Want ik heb' alle dægen waark .

Ik weyd' en Koe veur Doktor Tittel ;
En veur Juffer Spanjers Breur ,
Die wortte slagt tut Evert Keetel ,
Kijk taar staat hy veur de Deur .

4. Steenwijk

Jan kump gauw ries in de Kaarke ;
Nemp Ou Zuster Maerchien mit :
Gaat daar by die blouwe Zaarke ,
Weeti daar Scholtinne zit .

In die regel daar de Vroommoer ;
Mitte Pruykemækers Frouw :
En Jan Maertens Fæders Schoonmoer ,
Sæmens sitten in de Rouw .

Strak sal gauw de Klokke luiden ;
Louw' nou hen en eten gaan :
Haermen loepi gauw ries buiden ,
'k Leuv' de Klokk' sal anstonds slaan .

Kijk taar koems' al mitte dōo an ;
Petrus lud maar mee de Klokk :
Waerner dreg en greun Kam'zool an ,
En en Mantel by de Rok .

5. Zwolle

Mijn Vrind ik wol wel mittow etten ;
Mie dunkt Y hebt wel lakkre Bry :
Dan meuy veural ook niet fergetten ,
Zet Geft' en Leppel dan veur my .

Want en Gefte meuy my gæven ;
Zander Leppel kankt neet doon :
Wee zoel as en Varken læven ?
Das bie gien red'lijk Mens fatsoon :

Kom gaat in de Kuyken zitten ;
Ann' Marry maekt 't Etten klaar :
In 't Sommer-Huis hangen nog wæle Spitten ;
Die bint nog van verlæden Jaar .

Kom breng al die Spitten hier maer ;
Vergangen Wæke koft' ik Fleys :
As Ye Mie brouwt dit bettien Bier gaer ,
Dan etten en drinken wie alle reys .

6. Blokzijl

Leuntje loep ries na de Kelder ;
Tapje Vader wat dikke Bier :
Daaglicks ister wurm en helder ,
's Nagts tan ister geen Pleyzier .

Kleusjen gaat nou gauw na 't Wotter ;
Speult Cozijn en Stoep wat of :
Geesjen die haalt twie poent Botter ,
Merchjen wast de Schut'len of :

Teunis suy de Stokfis beuken ?
't Is al umtrent Twollef uur :
Brenkse Hebrig in de Keuken ,
't Wotter hingt al over 't Fuur .

Lammert Oom gaay na de Cunder ?
U Zuster dot en Winkeltien :
Wel istat Bier neet fry wat dunder ?
Daar drink ries uit tat Mingeltien .

7. Kampen

Ik ette Kettelkoek mit Krunten ;
Liever aas en Pannekoek :
Wy bin Campers , wy uitmunten ,
Boven Oeu : Y bint niet kloek .

Louwe noeu hene gaan en eten ;
Boerman gaat mee na mijn Huis :
As we dan wat hebbene geten ,
Gaan wy na de Burger Sluis .

Kijk wat bleujen hier de Bomen ;
't Is of 't de Zommer is :
Wassen greujen zander schromen ,
Krek of 't buiten kommer is .

Louwe noeu gaauw en bekjen werken ;
Mijn Knecht en Ik bin Timmerman :
Wy maken Huizen groet as Kerken ,
Maar Geld ferdienewer nimmer an .

8. Kuinre

Jannis loop ries na de Brug toe ;
Weet Y daar de Wip op staat :
Gaat na Rolef mitte Rug toe ,
Haelt de Zak mit Mostert-Saat .

Mijn Zuster quem van d' Oldemarrik ,
't Was 's Winters toen 't so schrik'lick freur :
Nou was het juist gien Cunder-marrik ,
Sy klopt' al evel an de Deur .

't Was Friedaegs tossen Agt' en Niegen ;
Mijn Nigjen zol na Blenkenham :
Toe zok heur gauw en Stove kriegen ,
Mit sleug de Kamer in de Vlam .

Mijn Wijf liep schielick na de Buren ;
Wy kregent binnen kort weer uit :
Heur docht het kost geen tikkelduren ,
Of 't Huis was rontum umme bruit .

9. Genemuiden

Haerm' haeelt Maerchien van de Baakker ;
Z' heffer al vry lange west :
Al bin zijn Stoeties nog so laakker ,
'k Lust neet fan de Maan zijn Gest .

De Maan hef Gest ik sal 't Oeu zeggen ;
Die is wel Twælef wæken old :
En zo bakt hy de Krente-weggen ,
En al zijn Goed as Pekkel-zolt .

So lussik ook gien Waerme Bollen ;
Die zo Stieve' bakken bin'.
Dan hak meer smæek in haerde Knollen ,
Tog ellek hef sijn eygen zin .

Kom an wy bakken liever Koeke ;
Die mitte sleev' beslægen is :
Jan loop gauw ries na de Foeke ,
Wat fankt Oeu Vader en koppel Vis .

10. Hasselt

Moeder kom ries gauw benæden ;
De Klokke slat al Zuyven uur :
Meuy en ik heb' teggen Aere stræden ,
Heur dogt het was wel Nægen uur .

My dogt het was neet laet ' ras Suyven ;
Mit to sleug te Klok nog twee :
De wiezer was ferkeerte schuyven ,
Ik stont by 't Huis fan Vrouw ter Wee .

Daar vult onz' Knælis in de Guyte ;
Zeet ho det het Schuypien kret :
Meey kraek Y ries gauw en Nuyte ,
'k Bin neet scharrip fan gebet .

Kum wy zult 't en Nuytien gæven ;
Holt Ou Muntien dan maer toe :
Dan zuy nog so lange læven ,
As onz' Olde bunte Koe .

11. Vollenhove

Eynbert haelt de Zak mit Rogge ;
Gauw reys fan Vrouw Maaskamps Huis :
Brenk heur van de beste Krogge ,
Die Oeu Vaer koft' an de Sluis .

Kom sprink schielick op te Waegen ;
Jaegt de Pierden zachgies voert :
Rijkent en Oeu Vaer die jaegen ,
Na de Koe-Boer Evert Koert .

Strakkies kump te Drost mit Jannis ;
Abram Stroo-Cool op te Deur :
Juffrouw haelt de Brôon by Mannis ,
All' de Schut'len staan daar veur .

Wy zult Folnoesse Bokkink eten ;
De Pann' is hiet het Fuur dat rookt :
Juffrouw Y mot neet fergeten ,
Day strakkies ook wet Gaerste kookt .

12. Deventer

Lambertus kleyd Oeu Rok en Hembt an ;
Antonni gaat mid my ens uit :
Seyker waar na Lood'wijk Kempman ,
Gooyt Oeu Olde Klæren uit .

Twentig Mentjes Gære Bieten ;
En betken zolde Vis mid ens ;
En Pæær Vat Wijn wel zes matrieten ,
En beksel heyte Bollekens .

Dat kræg de Scholten Breur van Dieren ;
Mid ging hy wand'len na den Brink :
Hem dogt daar zoel niet an mankieren ,
Wek was sijn beste golden Rink .

En dat was al en grotten Somme ;
Hij was wel drie dukaten wæerd :
Hier op so sliet hy gauw de Tromme ,
Went hy zat op en rood bont Pæerd .